

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
DEMİR ÇAĞI

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU

2009
ANKARA

1.6. Demir Çağı

Anahtar Kelimeler: Demir Çağı, Geç Hitit Beylikleri, Urartu Krallığı, Frig Krallığı

Anadolu tarihinde Hititlerin başkenti Hattuşa'nın yıkılması Geç Tunç Çağı'nın sonu olarak kabul edilir. İmparatorluk çağının büyük-küçük yerleşim merkezlerinden hiç biri bu felaketten kendini kurtaramamıştır. İmparatorluğun krali, dini anıtlarının yapımı durmuş, halkın kullandığı seramik ve hepsinin yanında Hitit çivi yazısı, yani dili de ortadan kalkmış, Anadolu'da karanlık bir dönem başlamıştır.

Güneydoğu Anadolu'da yapılan kazılar, M. Ö. 1200-800 yıllarında da iskanın kesintisiz olarak sürdüğünü göstermiştir. Diğer yandan bu bölge Hitit hiyeroglif yazıtlarının yoğun olarak bulunduğu alanlardır. Assur belgelerinde de bu bölge için Hatti ülkesi deyimini geçer. Güneydoğu Anadolu'da halkının çoğunluğunu Luwilerin oluşturduğu, fakat Arami ve belki de Hurrilerin olduğu küçük kent devletleri gelişmiştir.

Doğu Anadolu ve özellikle Van Gölü havzasında kökleri II. Binyılın sonlarına kadar giden gelişmiş bir kültürle karşılaşılır. M.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren bir krallık etrafından birleşen yerel beylikler, dönemin güçlü Geç Asur İmparatorluğu'yla baş edecek bir konuma gelmiştir. Bölgede, daha II. Binyıl sonlarından itibaren yoğun bir demircilik endüstrisi ile karşılaşılmaktadır. Üretilen metal eserlerin, batı dünyasına kadar satıldığı bilinmektedir.

Orta Anadolu'da yapılan kazılarda ise, merkezi otoritenin yani Hitit İmparatorluğunun ortadan kalkmasından sonra uzun bir zaman diliminde siyasi bir otoritenin kurulamadığı görülür. M.Ö. 8. yüzyılın hemen öncesinde Balkanlardan gelen Frigler önce Batı Anadolu, daha sonra ise Sakarya Irmağı havzasında güçlü bir krallık kurmuşlardır.

Anadolu yarımadası, yaklaşık olarak M.Ö. 7. yüzyılın başlarından itibaren Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya ve oradan da Orta Anadolu'ya kadar ilerleyen Kimmerlerin saldırılarına maruz kalmış ve sonrasında bu saldırılar hem Urartu hem de Frig krallıklarının ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Kaynak:

Akurgal, E., *Späthethitische Bildkunst* (1949)

Akurgal, Ekrem, *Phrygische Kunst*, (1955)

Akurgal, Ekrem, *Urartaische und altiranische Kunstzetren*, 1968.

Akurgal, E., *The Art of Greece. Its Origins in the Mediterranean and Near East* (1968)

Bossert, H. Th., *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen* (1942)

Burney, Charles A., Lang David, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, 1971.

Çilingiroğlu, Altan, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 1997.

DeVries, Keith, *Gordion and Phrygia in the Sixth Century B.C.* Source 7, 3-4, (1988) 51-59,
Kealhofer, Lisa (ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion*,
(2005)

Özgüç, T., *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and its Vicinity in the Iron Age* (1971)

Piotrovskii, Boris, B., *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, 1967.

Van Loon, Maurits N., *Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*,
1966.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.1. Geç Hitit Şehir Beylikleri

Anahtar Kelimeler: Hitit İmparatorluğunun varisleri, Geç Hititler, Luvi

M.Ö.1200'den hemen sonra, başta devlet merkezi Hattuşa olmak üzere tüm Hitit Şehirleri tahrip edilmiş ve eski sahipleri tarafından bir daha iskan edilmemiŐtir. Deniz Kavimleri G sonrasında Orta Anadolu'daki Hitit Devleti, güneyindeki ve güneydoğusundaki Hitit eyaletleri üzerindeki otoritesini de kaybetmiŐtir. Bunun sonucunda Hitit ivi yazısı da ortadan kalkmış ve dolayısıyla Orta Anadolu'da karanlık bir dönem başlamıştır.

Buna karşılık, M.Ö. I. binyılın başından itibaren, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Suriye'de, önceden Hitit İmparatorluğu'na bağlı olarak yaşamış bağımlı yerel Şehir beylikleri bünyesinde, ekirdek Hitit bölgesinde oluşan kültürel özelliklerin halen yaŐamaya devam ettiğini görmekteyiz. Bugünkü bilgilerimiz ışığında Luvi hiyeroglif yazısı, Orta Anadolu'da artık susmasına karşın, sözünü ettiğimiz bu bölgedeki son Hitit beyliği ortadan kalkıncaya kadar kullanılmaya devam etmiştir.

Geç Hitit Şehir Beylikleri coğrafyasının batı sınırını Konya Ovası'nın güneyinden Akdeniz'e uzanan bir çizgi, kuzey sınırını Tuz Gölü'nden Malatya'ya uzanan bir çizgi oluŐtururken, Malatya'dan güneye, Fırat kıyısındaki Karkamış'a inen çizgi doğu sınırını belirler. Suriye'deki Halep ise bu kültürün güneydeki en u noktasıdır.

Bu kadar geniş ve farklı coğrafyaya daęılmıŐ bu Hitit Beylikleri de biraraya gelip merkezi bir Geç Hitit devleti oluŐturamadıęı için Geç Hitit tarihi, tek bir devlet tarihi olarak değil de, ayrı ayrı Geç Hitit Şehir devletlerinin tarihleri olarak incelenir.

Geç Hitit Beylikleri tarihi, mimarlığı ve görsel sanatları hakkındaki bilgimiz deęiŐik kaynaklara dayanmaktadır. Bunların başında, önemli Geç Hitit Şehir Beylikleri'nin merkezlerinde yürütülmüŐ kazılardan sağlanan arkeolojik kalıntıların yanında, mimariye bağlı veya bağımsız heykeltraşlık eserleri ve bazıları çift-dilde yazılmış, Luvice ve Fenikece veya Batı-Semitik dildeki yazıtlar gelmektedir. Bunların yanısıra, bölgenin de içinde bulunduğu Önasya'nın en önemli gücü, Geç Asur İmparatorluğu'nun krali yazıtları da bu beylikler hakkında çok önemli bilgiler verir.

Kullandıkları yazı ve dil dolayısıyla, Luvi zümresinden olan, fakat UŐpilulume, Qatazili, Mutallu ve Lubarna gibi krallarının isimlerinden dolayı, kendilerini Hitit İmparatorluğu'nun varisleri sayan bu Şehir beylikleri, M.Ö. 8 yüzyılda, güçlü Geç Asur İmparatorluğu karşısında varlıklarını koruyamamış ve kendileri ile birlikte Hitit adı ve kültürü de tarih sahnesinden silinmiŐtir.

Kaynak:

Akurgal, E., *Spthethitische Bildkunst* (1949)

Akurgal, E., *Die Kunst der Hethiter* (1961)

- Akurgal, E., *The Art of Greece. Its Origins in the Mediterranean and Near East* (1968)
- Bossert, H. Th., *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen* (1942)
- Darga, M., *Hitit Sanatı* (1992)
- Dinçol, A., *Geç Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, (1982) 121-138
- Gelb, I., *Hittite Hieroglyphic Monuments* (1939)
- Genge, H., *Nordsyrisch-südanatolische Reliefs* (1979)
- Hawkins, J.D., *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions* (2000)
- Landsberger, B., *Sam'al* (1948)
- Orthmann, W., *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst* (1971)
- Özgüç, T., *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and its Vicinity in the Iron Age* (1971)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.1.1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: Karkamış, Til-Barsip, Halep, Ain-Dara, Zincirli Melidia, Kummuh, Sakçagözü, Gurgum/Marqasi, Unqi, Hattina, Que, Hilakku, Azitawanda, Tabal, *bit-hilani*.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan kazılar, M.Ö. 12.-8. yüzyıllar arasında da iskanın kesintisiz olarak sürdüğünü göstermiştir. Zaten, Assur Kralı I. Tiglatpileser'in, Malatya ve Karkamış 'a düzenlediği seferler bölgedeki iskanın varlığını doğrular. Assur belgelerinde bu bölge için Hatti ülkesi deyimini geçer.

Hitit İmparatorluğu döneminde de bağımlı krallıklar olarak bilinen Karkamış ve Halep, Deniz Kavimleri göçünden sonra, bölgede oluşan karmaşalıktan faydalanarak bağımsız krallıklar olarak hüküm sürmüşlerdir. Karkamış, bölgedeki en güçlü şehir beyliğidir. Orta Anadolu'daki merkezi Hitit otoritesinin ortadan kalkmasından sonra, bölgede sözü geçen bir güçtür. Yine merkezi Hitit İmparatorluk otoritesine bağımlı olan, kuzeyindeki Malatya Arslantepe'deki Melidia ile hanedan bağlantıları açısından yakın ilişki içinde olmalıdır. Karkamış, her türlü politik kargaşaya rağmen, Fırat bölgesindeki beylikleri birarada tutmayı başarmış, doğrudan Hitit hanedanı tarafından yönetilmesi sebebi ile, kralı Hattuşa krallarına özgü olan „Büyük Kral“ ünvanını taşımıştır. Karkamış bölgede politik merkez olma özelliğini uzun süre koruyamamış olmasına rağmen bölgenin kültürel merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir.

M.Ö. 9. yüzyılda genişleyen Geç Asur İmparatorluğu'nun bu bölgeye ulaşmasına kadar geçen zaman içinde, kendi periferilerinde her anlamda hakimiyet sağlamış beylikler, bu tarihten sonra artık yavaş yavaş Asur egemenliği altına girmeye başlamışlardır. Kültürel ve sanatsal anlamda Hitit özelliklerini yaşatan Karkamış ile yakın ilişkiler içinde olduğunu gördüğümüz Til-Barsip, Halep, Ain-Dara ve Zincirli gibi önemli beylik merkezleri, M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren kültürel anlamda da Asur egemenliği altına girmişlerdir. Karkamış, Melidia, Til-Barsip, Zincirli gibi saf Hititli özellikler gösteren merkezlerin yanında, çoğunun daha erken dönemleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir çok şehir beyliği, Asur ve Arami kültür özellikleri ile bu dönemden sonra sahneye çıkmaya başlar. Adıyaman-Samsat'taki Kummuh, Sakçagözü Ovası'ndaki Sakçagözü, Maraş şehir merkezindeki Gurgum/Marqasi, Amik Ovası'ndaki Unqi ve Hattina, Çukurova'daki Que, Dağlık Kilikya Bölgesindeki Hilakku ve Azitawanda, Kayseri, Niğde, Nevşehir bölgesindeki Tabal, daha ziyade M.Ö. 8. Yüzyılda tarih sahnesine çıkmış krallıklar ve merkezlerdir.

Erken dönemlerinde, diğer sanatsal özelliklerinin yanısıra, mimari açıdan da Hititli özellikler gösteren bu şehirlerde, Asur etkisinin hakim olmaya başladığı M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren farklılıklar göstermeye başlar. Erken dönemin, Orta Anadolu'nun geleneksel teknik ve planlarında yapılmış kale ve surları yerini, bölgede hakim olmaya başlayan özelliklerde inşa edilmiş yapılarına bırakır. Özellikle M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren, şehir merkezlerinde *bit-hilani* tarzında inşa edilmiş yapılar dönemin karakteristik mimari özelliğini oluşturur.

Foto 1 : Sam'al Zincirli'den sütun kaidesi.
(Darga, M., *Hitit Sanatı* s.290 resim 286, 1992)

Kaynak:

Akurgal, E., *Späthethitische Bildkunst* (1949)

Bossert, H. Th., *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen* (1942)

Darga, M., *Hitit Sanatı* (1992)

Dinçol, A., *Geç Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 121-138 (1982)

Landsberger, B., *Sam'al* (1948)

Orthmann, W., *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst* (1971)

Özgüç, T., *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and its Vicinity in the Iron Age* (1971)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.1.2. Sanat

Anahtar Kelimeler: Geç Hitit sanatı, Suriye-Hitit, Asur, Arami, Fenike

Geç Hitit Beylikleri sanatının stil ve motif unsurları, Orta Anadolu'daki Hitit İmparatorluk sanatının doğrudan doğruya bir devamıdır. Ancak, M.Ö. I. Bin'de, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye'de şekillenen bu sanat, "karışık-melez" bir sanat olup, yapısında Mitanni, Suriye-Hitit, Assur, Arami ve Fenike unsurları da içermektedir. MÖ I. Binde gelişen bu sanatta farklı kültür geleneklerinin varlığına karşın, ortak bir stil kavramı da vardır. Bu ortak stil mimaride ve ikonografide var olduğu gibi, plastik sanatlarda daha belirgindir. GHS'nda açıkça gözlenebilen bu ortak özellikler, plastik sanatlarda belli bazı evrelere de ayrılmaktadır.

Erken dönemde üretilmiş sanat eserlerinin stil ve ikonografileri Hitit İmparatorluk Dönemi sanatına yakındır. Ain-Dara'daki Fırtına Tanrısının tapınağında ve Malatya-Arslantepe'deki Arslanlı Kapı heykeltraşlık eserlerinde görülen kompozisyon, sahne ve ikonografik öğeler, işçilik her ne kadar kendi bölgelerine özgü olsa da, Hitit İmparatorluk sanatının devamıdır.

Erken dönemin, günlük hayattan ziyade dini hayatını yansıtan plastik eserlerinden sonra, çoğunluğunu günlük hayattan alınmış sahnelerle bezeli heykeltraşlık eserleri ikinci aşamayı oluşturur. Karkamış ve Sam'al/Zincirli gibi merkezlerde, kralın gücünün yansıtıldığı savaş arabalı, piyade ya da süvari alaylarından oluşan zafer geçişlerinin betimlendiği sahnelerde, artık bölgedeki büyük güç olan Asur'un etkileri görülmeye başlar.

M.Ö. 9. yüzyılın sonlarından itibaren Asur politik gücü kendini giderek daha kuvvetlice hissettirmeye başlar. Sadece kompozisyon ve sahne düzeni açısından değil, aynı zamanda ayrıntıların betimlenmesinde de Asurlu özelliklerin ağır bastığı görülür. Ancak, Luvi hiyeroglif yazısı halen kullanılmaya devam etmektedir. Figürlerin artık daha yüksek kabartma olarak işlendiği, duruşların, kıyafetlerin, saç ve sakal gibi ayrıntıların, Asur modasındaki gibi ve daha zarif işlendiği bu sahneler günlük hayattan alınmadır. Kral ve maiyetinin ön plana çıktığı bu sahnelerde dini olaylara pek yer verilmez.

Bu dönemde gelişmeye başlayan bir başka sanat akımının en iyi örnekleri Maraş-İslahiye ovalarında karşımıza çıkar. Zincirli'de gelişen Arami sanatının seçkin eserleri akropoldeki yapıları süslemektedir. Zincirli'deki yönetici sınıf, M.Ö. 9. yüzyıldan başlayarak Hitit egemenliğinden ayrılmış ancak Hitit kültür ve sanatını bırakmamışlardır. Oluşturdukları sanat akımıyla, kendilerine özgü bir heykeltraşlık ekolu yaratmışlardır.

Maraş ve civarında ele geçtiği için "Maraş Stelleri" olarak anılan bir grup mezar stelinde çoğunlukla bir "ölü yemeği" sahnesi betimlenmiştir. Öbür dünya inanç sistemi ile ilgisi olmasına karşın, tanrısal herhangi bir ikonografinin veya sahnenin betimlenmediği bu eserler, Arami kültürünün yaygın olduğu Kuzey Suriye'de, örneğin Tell Halaf/Guzana'da da karşımıza çıkmaktadır.

Orta Anadolu'nun güneydoğusunda Geç Hitit Beylikleri dönemine ait pek çok merkez ve eser keşfedilmiştir. Tuvana Kralı Varpalavas'ın İvriz'deki kaya anıtı, Hitit İmparatorluk Dönemi'nin "kaya anıtları" geleneğini devam ettirmektedir. Asur orduları tarafından tahrip

edilen Kululu'nun da, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer beylik şehirleri gibi anıtsal yapılarla ve heykeltıraşlık eserleriyle süslü olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle, Karatepe'de karşımıza çok iyi örneklerle çıkan Fenike sanatı unsurları, bölgenin bu dönemde daha geniş coğrafyalarla etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Geç Hitit döneminde oluşmuş veya gelişmiş bir çok ikonografik motifin, örneğin grifon, chimera gibi karışık varlıkların, özellikle batı sanat dünyasında oluşan öğelerin orijini olduğu bilinmektedir.

Foto 1 : İvriz Kaya Kabartması.
(Darga, M., Hitit Sanatı S. 305 resim 295,1992)

Foto 2 : Maraş'dan kapı aslanı.
(Darga, M., Hitit Sanatı S. 332 resim 316,1992)

Kaynak:

Akurgal, E., *Späthethitische Bildkunst* (1949)

Akurgal, E., *Die Kunst der Hethiter* (1961)

Akurgal, E., *The Art of Greece. Its Origins in the Mediterranean and Near East* (1968)

Darga, M., *Hitit Sanatı* (1992)

Genge, H., *Nordsyrisch-südanatolische Reliefs* (1979)

Landsberger, B., *Sam'al* (1948)

Orthmann, W., *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst* (1971)

Özgüç, T., *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and ist Vicinity in the Iron Age* (1971)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.1.3. Dil ve Din

Anahtar Kelimeler: Hitit Hiyeroglifi, Luwice, Assurca, Fenikece, Aramice, Batı Semitik, Kubaba, Fırtına Tanrısı.

Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200'lerde yıkılması ile birlikte, Hititlerin kil tabletler üzerine yazı yazma geleneği de ortadan kalkmıştır. Buna karşın Hitit İmparatorluk Dönemi'nde olduğu gibi, kesintisiz olarak Geç Hitit Beylikleri Döneminde de anıtsal yapıtlarında hiyeroglif yazısı ile yazma geleneği devam etmiştir. Bu dönemde hiyeroglif yazısının, anıtsal yapıtların yanı sıra, sayıları çok az da olsa kurşun şeritler üzerine yazmakta da kullanıldığı bilinmektedir. Elde edilen yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, sadece Geç Hitit Beylikleri dönemi yönetici sınıfı değil ama, halk topluluklarının büyük bir çoğunluğu da Luwice konuşmaktaydı.

Hitit hiyeroglif yazıtlarının çözümüne kaynaklık eden en önemli belge, Karatepe-Azatiwatta'da ele geçen Hitit hiyeroglifi ve Fenikece yazılmış çift dilli yazıttır. Ayrıca Zincirli ve civarında ele geçen Batı-Semitik yazıtlar, bölgede Aramice konuşan diğer toplulukların varlığını da göstermektedir.

Hiyeroglif ve Batı-Semitik yazıtlar, dönemin tarihini, toplum yaşamının yanı sıra dini inanç sistemi hakkında da bilgiler vermektedir. Bu yazıtlarda ve arkeolojik belgelerde, özellikle de heykeltraşlık eserlerinde, Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Hitit kültüründe karşımıza çıkan bazı kül ve mitosların, Geç Hitit Şehir Beylikleri tarafından yaşatıldığını göstermektedir.

Hitit tarihinin başlangıcından itibaren devlet panteonunun baş tanrısı Hatti'nin Hava Tanrısı'dır. Şehir Beylikleri döneminde de bu gelenek devam etmiştir. Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de kuru tarımın yapıldığı yerlerde yağmuru yağdıran, toprağı yağmuruyla verimli kılan tanrı, Hava Tanrısı'dır. O, yağmur yağdırmadığında kuraklık ve kıtlık olur, onun içindir ki Hava Tanrısı, bu bölgelerin tanrılar topluluğundaki en önemli tanrıdır. Malatya Arslantepe ve Halep kabartmalarında, Hitit İmparatorluk döneminin İmamkulu Kaya Kabartmasında olduğu gibi, Hava Tanrısı, iki boğa tarafından çekilen arabasıyla ya da Hititlerin de pek sevdiği İlyanka mitosu içinde betimlenmiştir. Çoğu zaman ise, kendisini temsil eden boğa, tek veya çift olarak heykeltraşlık eserlerinde karşımıza çıkar. Hava Tanrısı, hemen hemen aynı ikonografik özellikleri göstererek, Jupiter Dolikhenus olarak Kommagene'den Romalı lejyonerler yoluyla Avrupa'ya da ulaşmıştır.

M.Ö. III. Binden itibaren Karkamış şehrinin baş tanrıçası olan Kubaba, Geç Hitit Beylikleri döneminde de en çok saygı gören tanrılardan birisidir. Kutsal hayvanı arslan üzerindeki tahtında oturan Kubaba, arkasında onunla aynı ikonografiye sahip rahibeleriyle betimlenmektedir. Kubaba bazen doğulu" Aphrodite şekliyle, bazen de kanatlı Nike olarak, varlığını kesintisiz bir şekilde Hellenistik devre dek aktarmıştır.

Eski Hitit sanatından itibaren karşımıza çıkan "Kırların Koruyucu Tanrısı" gibi yerli tanrıların yanı sıra, çok daha erken dönemlerden itibaren bilinen Kuzey Suriyeli "Çıplak Tanrıça", Aramilerin baş tanrısı "Hadad", Harranlı Ay Tanrısı "Sin" ve deniz aşırı ilişkiler sonrasında bölge panteonuna girmiş olan Mısırlı "Bes", bölgenin kültürel yapısının ve dini inanış sisteminin ne kadar kozmopolit olduğunun kanıtlarıdır.

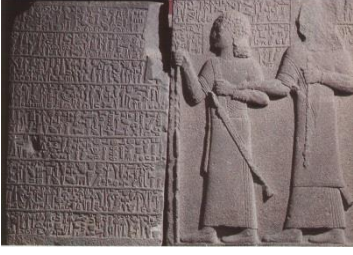

Foto 1 : Karkamış'dan Kamanis ve Yariris kabartması
(Darga, M., Hitit Sanatı S. 265 resim 272 1992)

Foto 2 : Karkamış'dan Katuvas kabartması
(Darga, M., Hitit Sanatı S. 245 resim 253 1992)

Foto 3 : Karkamış'dan Kupapa kabartması
(Darga, M., Hitit Sanatı S. 250 resim 257 1992)

Foto 4 : Maraş steli
(Darga, M., Hitit Sanatı S. 315 resim 302 1992)

Kaynak:

Akurgal, E., *Späthethitische Bildkunst* (1949)

Akurgal, E., *Die Kunst der Hethiter* (1961)

Akurgal, E., *The Art of Greece. Its Origins in the Mediterranean and Near East* (1968)

Bossert, H. Th., *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen* (1942)

Dinçol, A., *Geç Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, (1982) 121-138

Gelb, I., *Hittite Hieroglyphic Monuments* (1939)

Genge, H., *Nordsyrisch-südanatolische Reliefs* (1979)

Hawkins, J.D., *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions* (2000)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
DEMİR ÇAĞI
URARTU KRALLIĞI

Prof.Dr. Fikri KULAKOĞLU

Aralık 2009

ANKARA

1.6.2. Urartu Krallığı

Anahtar Kelimeler: Urartu, Nairi, Bianililer.

Urartu adı, ilk kez Asur kralı Salmanasar I'ın M.Ö. 1274 yılında Van Bölgesi'ne gerçekleştirdiği askeri seferlerini anlattığı yazıtında geçer. Bu dönemde, Van Gölü ve çevresinde şekillenen ve çeşitli bölge ve kentlerden meydana gelen bir siyasi oluşumun ilk adımları görülmektedir.

M.Ö. 832'e tarihlenen Van Kalesi'ndeki Madırburç yazıtı, Urartu Krallığının ilk yazılı belgesidir. Yazıtlara göre, Urartu Krallığının bilinen ilk kralı Urartulu Arame, ilk başkenti ise Arzaşkun'dur.

Urartu Kralları kendilerine ait ilk belgelerde, "Nairi Kralı" ünvanını taşımaktadırlar. Ancak kendi ülkelerine "Bianili" olarak adlandırmaktaydılar. Urartu Krallığı'nın ortaya çıktığı M.Ö. 9. yüzyılın coğrafi ve siyasi durumu çok karışıktır. Batıda Karasu-Fırat, kuzeyde Kuzey Ermenistan Dağları, doğuda Azerbeycan'daki Savalan Dağları, güneyde ise Zağros Dağları ile birleşen Doğu Toroslar ile sınırlandırılmış bölgede gelişen Urartu uygarlığı, çok sayıdaki Geç Hitit Beylikleri ve Dicle ve Orta Fırat'daki Arami beylikleri ile sürekli ilişki içinde idi. Bu durum, doğal olarak onun tarihinin ve uygarlığının gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır. Ama Urartu tarihinin gelişimindeki en önemli etken Geç Asur İmparatorluğu'dur. Her dönemde, Asur orduları ve kültürü ile karşı karşıya kalan Urartu'nun kaderi neredeyse Asur tarafından tayin edilmiştir.

Tuşpa'nın ilk kralı Sarduri'nin başa geçişiyle birlikte Urartu Krallığı, Yakın Doğu'da Asur ile boy ölçüşebilen tek devlet durumuna gelmiştir. Kendisinden sonraki kral İşpuni'nin özellikle güney ve doğu ülkeleri üzerinde kazandığı askeri başarılar, O'nun, Urartu devlet ve dini yapısı üzerinde önemli düzenlemeler yapmasına yardımcı olmuştur. Oğlu Menua'nın başarılı saltanatı ile, Urartu Krallığı, Yakındoğu'da Asur'un yanında en önemli askeri güç olmuştur. Menua'nın askeri ve imar faaliyetleri ile dolu saltanatı, Urartu Krallığının, bir sonraki kral oğlu Argiştî döneminde daha da güçlenmesini sağlamıştır. Argiştî'nin oğlu II. Sarduri, adına bir yenilik olarak "dünyanın kralı" ünvanını eklemiştir. Urartu Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu'da kurmaya çalıştığı ve büyük oranda başarılı olduğu girişimler, Urartu ile Asur'u kaçınılmaz olarak karşı karşıya getirmiştir. İki ordu M.Ö. 753 yılında Kuzey Suriye'de savaşmışlar, galip taraf Urartu olmasına karşın, II. Sarduri bunu uzun süre koruyamamıştır. III. Tiglat-Pileser, MÖ. 743'de, II. Sarduri'nin yönettiği ortak gücü yenilgiye uğratar ve daha da ilerleyerek başkent Tuşpa'yı kuşatır.

Sonraki dönemlerde, Asurlular ve Kimmerler Urartu için büyük sorunlar yaratır. II. Sarduri'den sonraki kral I. Rusa, Kimmerlere karşı başarısız bir sefer yapar, sonrasında da II. Sargon'un "Sekizinci Seferi" sonrasında başkent Asur orduları tarafından kuşatılır.

Rusa oğlu II. Argiştî yine "*göçebe kavimlerle*" uğraşmış, M.Ö. 685 yılında Gordion kentini yağma eden Kimmerler ile savaşmış ve aynen babası gibi o da Kimmerler karşısında yenilmekten kurtulamamıştır. Buna rağmen Argiştî'nin, imar faaliyetlerine giriştiği ve Urartu sınırlarının özellikle doğuda bir hayli genişlediği görülmektedir. Urartu kralları içinde en az Menua kadar yapım faaliyetlerine önem veren bir başka kral Argiştî'nin yerine, olasılıkla M.Ö. 685 yılında tahta geçen II. Rusa'dır.

II. Rusa'dan sonra Urartu Krallığının başına kimlerin geçtiği iyi bilinmez. Asur yazılı kaynaklarında bir Urartu kralı hakkındaki son referans III. Sarduri'ye aittir. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında güçlü Asur İmparatorluğu'nu yıkan Med, İskit ve Babil güçlerinden oluşan ordunun etkisinden Urartu Krallığı da kurtulamamış olmalı ve tarih sahnesinden çıkmak zorunda kalmıştır.

Kaynak:

Akurgal, Ekrem, *Urartaische und altiranische Kunstzetren*, 1968.

Balkan, Kemal, *Urartuların Kökeni ve Dilleri*, Belleten 48, (1984), 513-521.

Barnett, Richard D., *The Excavation of the British Museum at Toprak Kale, near Van*", Iraq 12, 1950, 1-43.

Belli, Oktay, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları*, 1997.

Burney, Charles A., Lang David, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, 1971.

Çilingiroğlu, Altan, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 1997.

van Loon, Maurits N., *Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*, 1966.

Özgüç, Tahsin, *Altıntepe. Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, 1966.

Özgüç, Tahsin, *Altıntepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*, 1969.

Piotrovskii, Boris, B., *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, 1967.

Salvini, Miro, *Geschichte und Kultur der Urartâer*, 1995.

 hakları (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü nda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. nlik sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya ndan kaldırma hakkına sahiptir.		
nağı Hazırlayan	ı Editörü	ç Yöneticisi
Dr. Fikri KULAKOĞLU	Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.2.1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: Tuşpa, Apadana, Haldi.

Urartu uygarlığı ile ilgili kazılar çoğunlukla kalelerde gerçekleştirildiğinden dolayı, Urartu mimarisi hakkındaki bilgilerimiz çoğunlukla kale yerleşimlerinden gelmektedir. Urartulular zorlu bir coğrafyada, sarp tepeler üzerinde 10-15 m yükseklikte, dış yüzleri iyi işlenmiş iri taşlardan örülmüş surlarla çevrilmiş görkemli kaleler inşa etmişlerdir. Hemen her kalede anıtsal saraylar ve baştanrı Haldi için yapılmış tapınaklar ortaya çıkarılmıştır.

Urartu mimarlığı, büyük oranda krallık güdümünde gelişmiştir. Kendine özgü oldukça zor topografik ve coğrafya özelliklere sahip bölgede, krallığın isteklerine göre koşullanmış resmi bir yapılaşma gözlemlenebilir, ancak buna rağmen farklı topografik koşullar nedeniyle standartlaşmış bir mimari tasarımdan söz edilemez. Tüm resmi yapılar, kayaya oyulu temeller üzerinde yükselmektedir. Çoğunun yükseklikleri 10-15 metreyi bulan surların dış yüzü, iyi işlenmiş taş bloklarla örülmüştür. Sur sisteminde erken dönemde bazen kulemsi çıkıntılar vardır ancak geç dönemde bu çıkıntılardan vazgeçilir. Su tesisatının ve kapılardan sokulamayacak kadar büyük depo küplerinin yerleştirildiği yapılar, inşaatlarda önceden planlamanın varlığını göstermektedir. Zor topografik koşullar nedeniyle yer sıkıntısı, teraslamalar ve çok katlı inşaat ile çözümlenmiştir.

Kaleler içinde basit halk kitlelerinin konutlarına hiç bir zaman yer verilmemiş, sadece bir tehlike sırasında buralara sığınmalarına izin verilmiştir. Urartu yerleşim sahası içindeki bazı kalelerin eteklerinde birçok evin bir araya gelmesi ile oluşan küçük kentlerin varlığı bilinmektedir. Merkezi bir otoritenin denetimi altında inşa edilen bu tür standart planlı kentlerin veya daha küçük boyutlu yerleşme alanlarının etrafı bütünüyle bir duvar ile çevrilerek koruma altına alınmıştır.

Urartu'nun kırsal kesiminde, krali kalıpların dışında üretilen konutlar daha basit ve ön odalı bir plana sahiptir. Evlerin tümü taş temel üzerine kerpiç malzeme ile inşa edilmiştir. Ancak erken dönem evleri ile daha geç dönemde inşa edilen evler arasında özellikle boyut ve oda sayıları açısından belirgin farklılıklar vardır.

Erzincan'daki Altıntepe ve ondan daha erkene tarihlenen Aras vadisindeki Argıştihinili (Armavir-Blur) kentinde, kral I. Argıştı tarafından M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında yaptırılan saray içinde yer alan ve Yakındoğu mimarisinde "çatısı sütunlar tarafından taşınan toplantı veya kabul salonları" olarak tanımlanan "apadana"lar, Urartu uygarlığının karakteristik yapılarıdır.

Zor topografya ve coğrafya şartlarında gelişen Urartu uygarlığı, bu zorluğu, çağının ilerisindeki mühendislik projeleriyle aşmasını bilmiş ve barajlar, bentler, sarnıçlar, kuyular ve kanal sisteminden oluşan sulama yapıları inşa ederek, bu olumsuz şartları avantaja çevirmeyi başarmışlardır.

Foto 1 : Zimzim Dağı eteklerindeki Meher Kapı yazıtı
(Çilingiroğlu A., Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s. 29, Res. 11, İzmir, 1997.)

Foto 2 : Krallığın Başkenti Tuşpa : Van Kalesi
(Çilingiroğlu A., Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, s. 24, Res. 8, İzmir, 1997.)

Kaynak:

Akurgal, Ekrem, *Urartaische und altiranische Kunstzetren*, 1968.

Barnett, Richard D., “*The Excavation of the British Museum at Toprak Kale, near Van*”, *Iraq* 12, 1950, 1-43.

Belli, Oktay, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları*, 1997.

Çilingiroğlu, Altan, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 1997.

van Loon, Maurits N., *Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*, 1966.

Özgüç, Tahsin, *Altintepe. Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, 1966.

Özgüç, Tahsin, *Altintepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*, 1969.

Piotrovskii, Boris, B., *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, 1967.

Salvini, Miro, *Geschichte und Kultur der Urartâer*, 1995.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof.Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
DEMİR ÇAĞI
FRİG KRALLIĞI

Prof.Dr. Fikri KULAKOĞLU

ARALIK - 2009
ANKARA

1.6.3. Frig Krallığı

Anahtar Kelimeler: Frig, Bryg, Gordion, Gordias, Midas

Herodotos ve Strabon gibi Eskiçağ yazarlarına göre, Makedonyalıların komşuları olan ve Avrupa'da oturdukları sırada Brygler ya da Brigler adını taşıyan Frigler, Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biriydi. Genel olarak kabul edilen görüşe göre, MÖ 1200 yıllarına doğru başlayan ve dalgalar halinde 100 yıl kadar süren Trak göçleri, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen dönemde yoğunlaşmıştı.

Adlarına Homeros destanlarında rastladığımız Mygdon, Askanios, Otreus gibi liderlerin önderliğinde Friglerin ilkel bir aşiret düzeninde yaşamlarını sürdürdüğü ve zamanla Sangarios (Sakarya) Nehri vadisine doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır. Frigler, buradan güney ve doğu yönde genişleyerek Anadolu içlerine yayılmaya devam etmiştir. Bilimsel araştırmalar ilk Frig göçlerinin MÖ 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki Yassıhöyük'e ulaştığını göstermektedir.

İlk kralı, MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında başkent Gordion'a adını vermiş olan Gordios (Gordias)'tır. Kral Gordios'tan sonra, MÖ 742 veya 738'te Frig tahtına oğlu Midas geçmiştir. Antik batı kaynaklarında, daha çok efsanevi kişiliğinden söz edilen kral Midas, Assur kaynaklarında "Muşkili Mita" adı ile tarihi bir kimliğe sahiptir. Midas'ın, MÖ 8. yüzyılın 2. yarısında Orta Anadolu Platosunda, batı kanadını Gordion merkez olmak üzere Trak kökenli Frigler'in, doğu ve güneydoğu kanadını Muşki ve Taballer'in oluşturduğu bir devletin kralı olduğu anlaşılmaktadır.

Arkeolojik ve epigrafik bulgulara göre, Frigler Halys'in (Kızılırmak) doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişletmişlerdi.

Gerek antik batı kaynakları, gerekse arkeolojik buluntular, Frig-Batı ilişkisinin MÖ 8. yüzyılın sonlarında yoğunluk kazandığını göstermektedir. Buna göre kral Midas, bir yandan doğu ve güneydoğu Anadolu'da Urartu, Kuzey Suriye ve Assur ile diğer yandan batıda Batı Anadolu sahilleri ve Kıta Yunanistan ile ilişkiye giren Anadolu'nun ilk Demir Çağ kralı olarak haklı bir üne sahip olmuştur.

Midas'ın ölümü hakkında Assur belgelerinde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Antik batı kaynaklarında ise, onun Kimmerlı istilâcılara karşı aldığı yenilgiye dayanamayıp boğa kanı içerek intihar ettiği bildirilmektedir. Başkent Gordion'u yağmalayıp yıkan, Midas'ın ölümüne neden olan Kimmer istilâsı için, antik dönem yazarlarınca tarih olarak, yaklaşık olarak M.Ö. 7. Yüzyılın ilk çeyreği verilmektedir.

Kaynak:

Akurgal, Ekrem, *Phrygische Kunst*, (1955)

DeVries, Keith, *Gordion and Phrygia in the Sixth Century B.C.* Source 7, 3-4, (1988) 51-59,

Haspels, C.H.E., *The Highlands of Phrygia*, (1971)

Kealhofer, Lisa (ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion*, (2005)

Körte, A., and G.Körte., *Gordion, Archäologischen Anzeiger I*, (1901) 1-11,

Sams, G. Kenneth., *Midas of Gordion and the Anatolian Kingdom of Phrygia. Civilizations of the Ancient Near East II, Part 5, History and Culture*, ed. Jack M. Sasson, (1995), 1147-59

Voight, M.M., *Excavations at Gordion 1988-89: The Yassihöyük Stratigraphic Sequence, Anatolian Iron Ages 3: Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van 6-12 August 1990*, ed. A. Çilingiroğlu and D.H. French, (1994), 265-293

Young, R.S., *Gordion 1950. University Museum Bulletin 16,1* (1951), 3-20

Young, R.S., *The Gordion Excavations Final Reports Volume I. Three Great Early Tumuli* (1981)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof.Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof.Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.3.1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: Gordion, Gordias, Midas, Frigya

Friglerin başkenti Gordion (bugünkü Yassıhöyük köyü) Sakarya Nehri (antik Sangarios) yakınında, Ankara'nın 100 km. güneybatısındaki Polatlı ilçesindedir. Bilinen diğer önemli Frig merkezleri Ankyra (Ankara) ve Dorylaion'dur (Eskişehir).

Arkeolojik kazılar, Friglerin başkenti Gordion'un yani Yassıhöyük'ün daha MÖ erken 9. yüzyılda kabartmalı ortostatlarla süslü binalara sahip, çevresi sur ile tahkim edilmiş bir sitadel olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu yerleşmenin adının Gordion olduğunu bildiren herhangi bir yazılı buluntuya rastlanmamıştır. Antik kaynakların ve modern coğrafya araştırmalarının yardımıyla, bu yerleşme Frig Krallığı'nın başkenti Gordion olarak tanımlanmıştır. Gordion, MÖ 9. yüzyılın sonunda, Orta Anadolu'da kendi dönemi için eşi olmayan anıtsal planlı kralî bir yerleşmeye dönüşmüştür.

Sitadeldeki teras üzerinde yer alan sıralı yapılar, tahıl işleme ve tekstil üretimi ile ilgili merkezlerdir. Saray Alanı'nda çakıl taşlarıyla meydana getirilmiş mozaik tabana sahip bir yapı, bu tip döşemenin en erken örneğidir. Fildişi kakmalı ahşap mobilyalar ve kaliteli dokumalar gibi lüks mallar içeren Saray Alanı'ndaki en büyük yapı, belki de kralın kabul salonu idi. Tahrip olmuş sitadel içinde bulunan çok miktarda çanak-çömlek ve demir eşyalar, bunlara ait gelişmiş endüstrilerin varlığına işaret eder.

Sitadel MÖ 800'lerde sakinlerine zarar vermeyen, fakat birçok maddi kalıntıyı olduğu gibi yerinde bırakan büyük bir yangınla tahrip olmuştur. Dönemin Frig kültürünü ve ekonomisini en iyi şekilde bu yangın sonrası kalıntılardan ve yangının öncesi ile sonrasına ait soyulmamış zengin tümülüs mezarlardan anlayabiliyoruz.

Gordias ve oğlu Midas, MÖ 800'deki felaketten sonra Gordion'un yeniden inşasında rol oynamış olmalıdır. Yeni sitadel, tamamen eskisinin üzerine kaplamaktadır. Sitadeli inşa edenler, eskisinin birçok özelliğini tekrar etmiş ve yeni yapıla da öncekileriyle aynı işlevleri yüklenmiş olmalıdır. Yeni inşa edilen bu sitadel, Gordion'a MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına kadar 300 yıl hizmet etmiş olmalıdır.

Orta Anadolu'nun batı kesimi Demir Çağı'nda genellikle "Frigya" olarak adlandırılmasına rağmen, Kızılırmak'ın doğusunda kalan bölgenin tanımı için ortak bir isimde uzlaşamamaktadır. Türk ve yabancı bilim adamları tarafından kazılan Alaca Höyük, Alishar Höyük, Boğazköy, Kaman-Kalehöyük, Kerkenes Dağ, Maşat Höyük ve Pazarlı gibi birçok merkezde, Demir Çağı'na ait önemli bulgular açığa çıkartılmıştır.

Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki kale tipi yerleşmeler ve bu yerleşmelerin çevresinde yer alan **kaya anıtları** ise Frigler'in geride bıraktığı en önemli mimari yapılarıdır. Bunlar, Frigler'in ulaştığı yüksek düzeydeki taş ve kaya işçiliğinin somut belgelerini oluşturmaktadır.

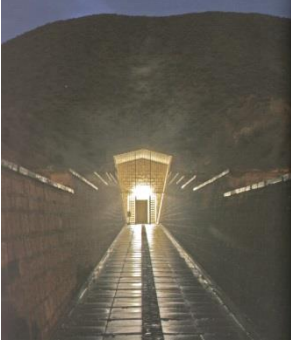

Foto 1 : Gordion Midas tümülüsü.jpg (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Friglerin Gizemli Uygarlığı, s.64, 2007 İstanbul.)

Kaynak:

Akurgal, Ekrem, *Phrygische Kunst*, (1955)

DeVries, Keith, *Gordion and Phrygia in the Sixth Century B.C. Source 7, 3-4*, (1988) 51-59,

Haspels, C.H.E., *The Highlands of Phrygia*, (1971)

Kealhofer, Lisa (ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion*, (2005)

Sams, G. Kenneth., *Phrygian Painted Animals: Anatolian Orientalizing Art. Anatolian Studies* 24,(1974), 169-96

Sams, G. Kenneth., *Sculpted Orthostates at Gordion. In Anatolia and Ancient Near East: Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (1989) 447-54

Sams, G. Kenneth, *The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Vol. IV, The Early Phrygian Pottery*, (1994)

Sams, G. Kenneth., *Aspects of Early Phrygian Architecture at Gordion. Anatolian Iron Ages 3: Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van 6-12 August 1990*, ed. A. Çilingiroğlu and D.H. French, (1994), 211-14

Seeher, Jürgen, *Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükkaya in Boğazköy/Hattuşa, TÜBA-AR 3* (2000) 35-54

Voight, M.M., *Excavations at Gordion 1988-89: The Yassıhöyük Stratigraphic Sequence, Anatolian Iron Ages 3: Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van 6-12 August 1990*, ed. A. Çilingiroğlu and D.H. French, (1994), 265-293

Young, R.S., *The Gordion Excavations Final Reports Volume I. Three Great Early Tumuli* (1981)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof.Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof.Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.3.2. Sanat

Anahtar Kelimeler: Frig sanatı, madencilik, fildişi işçiliği, fibula, ofaloslu taslar.

Homeros ve Herodotos, Frigya'nın doğal kaynaklar ve hayvan sürüleri ve toprak ürünleri bakımından zenginliğinden bahsetmektedir. Bu zenginlik onların sanatına ve el işçiliğine de yansımıştır. Özellikle tümülüslerde keşfedilen ahşap masa, sehpa, iskemle gibi farklı ağaç cinslerinin birlikte kullanıldığı mobilyalar, zengin orman kaynakları nedeniyle Frigler'de marangozluk ve mobilyacılığın çok geliştiğini göstermektedir. Ayrıca, Gordion'da ele geçen madeni at koşum takımları, fildişi levhalar üzerindeki avcı ve süvari betimleri, Pazarlı ve Burdur-Düver'de keşfedilen piyade betimli mimari kaplama levhaları hem Frigler'in savaşı yönünü hem de hayvancılığın önemini vurgulamaktadır.

Hem döküm hem de dövme tekniğinde tunçtan yapılmış kazanlar, kepçeler, kemerler, omfaloslu (göbekli) kaseler ve fibulalar (çengelli iğneler), Frigler'deki çok yüksek maden teknolojisi ve endüstrisinin varlığını kanıtlamaktadır.

Arkeolojik kazılar, Yassıhöyük'ün MÖ erken 9. yüzyılda kabartmalı ortostatlarla süslü binalara sahip, çevresi sur ile tahkim edilmiş bir sitadel olduğunu ortaya koymuştur. Gordion bu dönemde içinde soylu yönetici bir sınıfın yaşadığı bir yönetim merkezidir. Çeşitli hayvan ve karışık varlıkların betimlendiği taş ortostadlar Ankara ve civarındaki Frig merkezlerinde de keşfedilmiştir. Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki kale tipi yerleşmeler ve bu yerleşmelerin çevresinde yer alan kaya anıtları Frigler'in ulaştığı yüksek düzeydeki taş ve kaya işçiliğinin somut belgelerini oluşturmaktadır.

Suriye-Filistin Bölgesinden ithal edilmiş lüks mallar da MÖ 800 civarında Frigler'in dış dünya ile olan ilişkilerini göstermektedir.

Friglere özgü tümülüsler, dönem sanatı için çok önemli ipuçları vermektedir. Hem Gordion civarında hem de Ankara Anıtkabir tümülüslerinde ölü hediyesi olarak, Frig'li zanaatkarlara özgü zarif kakma geometrik desenlerle süslü mobilyalar, kazanlar, hayvan başlı kovalar çeşitli boylarda tunç mutfak eşyaları, servis kapları, büyük kazanlar ve küçük içki kapları, tunç kemer ve fibulalar bulunmuştur.

Erken Demir Çağı'nda kaplar genellikle el yapımıdır. Kapların çoğunluğu ev üretimini düşündürecek kalitededir. Orta Demir Çağı'nda, yani MÖ 10. yüzyılın sonu-9. yüzyılın başından itibaren, çömlekçi çarkı yeniden ortaya çıkar ve geometrik ve hayvanların betimlendiği koyu mat boyalı seramik grupları hâkim olur. M.Ö. 8. Yüzyılın sonlarından itibaren yani Geç Demir Çağı'nda, özellikle Orta Anadolu'nun doğu kesiminde mat boyalı bezeme kaybolur ve yerini çoğunlukla çok renkli parlak süslemelere bırakır. Son dönemlerde ise tüm Frig coğrafyasında boyalı bezemeler giderek azalır ve batı geleneğinde gri ya da siyah ve kırmızı perdahlı seramik daha sık görülmeye başlar.

Foto 1 : Çeşitli formda Frig seramik örnekleri

Friglerin Gizemli Uygarlığı, s. 217 T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007)

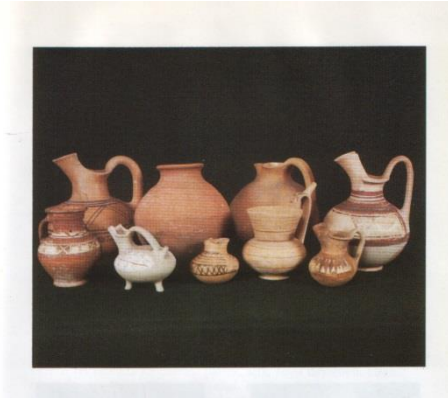

Foto 2 :Çeşitli formlarda Frig seramiği örnekleri
(Polat,G., İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bir Grup Frig Keramiği, s.10, 1993, İstanbul.)

Kaynak:

Akurgal, Ekrem, *Phrygische Kunst*, (1955)

Caner, E, *Fibeln in Anatolien I*, (1983)

Haspels, C.H.E., *The Highlands of Phrygia*, (1971)

Kealhofer, Lisa (ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion*, (2005)

Sams, G. Kenneth., *Phrygian Painted Animals: Anatolian Orientalizing Art. Anatolian Studies* 24,(1974), 169-96

Sams, G. Kenneth., *Sculpted Orthostates at Gordion. In Anatolia and Ancient Near East: Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (1989) 447-54

Sams, G. Kenneth, *The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Vol. IV, The Early Phrygian Pottery*, (1994)

Sams, G. Kenneth., *Aspects of Early Phrygian Architecture at Gordion. Anatolian Iron Ages 3: Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van 6-12 August 1990*, ed. A. Çilingiroğlu and D.H. French, (1994), 211-14

Seeher, Jürgen, *Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükkaya in Boğazköy/Hattuša*, TÜBA-AR 3 (2000) 35-54

Voight, M.M., *Excavations at Gordion 1988-89: The Yassihöyük Stratigraphic Sequence, Anatolian Iron Ages 3: Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van 6-12 August 1990*, ed. A. Çilingiroğlu and D.H. French, (1994), 265-293

Young, R.S., *The Gordion Excavations Final Reports Volume I. Three Great Early Tumuli* (1981)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof.Dr. Fikri KULAKOğLU	Prof.Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.3.3. Dil ve Din

Anahtar Kelimeler: Frigçe, Kybele, Matar.

Frig yazısına ait örneklerin çoğu, Gordion'da yeniden inşa edilen sitadel zamanına aittir. Yazı Yunan alfabesinden uyarlanmıştır. Yazıtlar oldukça kısadır ve Frig dili hakkında az şey bilinmektedir. Frigya ve Orta Anadolu'nun doğu kısımlarında, MÖ 8. yüzyıldan itibaren Frig dilinde yazıtlar görülmektedir, ama bunlar adak yazıtları ile sınırlıdır ve tarihî olaylar hakkında hemen hemen hiç bilgi vermezler.

Frig yazılı belgelerinin suskunluğu karşısında, Frigleri ve onların yarattığı uygarlığı anlamamıza Homeros, Herodotos, Strabon, Plinius gibi Eskiçağ yazarlarının vermiş olduğu bilgiler ve arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkartılan buluntular yardımcı olmaktadır.

Frig dininin öne çıkması da bu döneme rastlamaktadır. Friglerin baş tanrısı, ana tanrıça ya da doğa tanrıçasıydı. Bu tanrıça genellikle, Kybele olarak adlandırılmasına rağmen, Frigler ona sadece Matar, yani "Anne" demektedirler. Gordion'da bu tanrıçayı tasvir ettiği düşünülen birkaç taş heykel bulunmuştur.

Tümülüsler, Gordion'da olduğu gibi, çoğunlukla Orta Anadolu'nun Demir Çağı'ndaki tipik gömü geleneği olarak düşünülmüştür. Ankara, Kerkenes Dağ ve Kaynarca'da benzer mezarlar bulunmuş olmasına rağmen, bunların toplumun üst kesimlerine ait bir geleneği yansıttığı unutulmamalıdır. Sıradan insanların gömüldükleri mezarlar, Boğazköy Aşağı Şehir'de görülen kremasyon mezarları gibi çok daha basittir.

Frig dilindeki yazıtlar ve Frig sanat eserleri, Matar yani Ana olarak bilinen tanrıçanın, Frig halkının ana tanrıçası olduğunu ortaya koymaktadır. Yazıtlarda "Matar Areyastin" veya "Matar kubileya/kubeleya" olarak da geçen bu tanrıça, Frig sanatında ikonografik olarak betimlenen tek tanrıçadır. Frig Vadileri'ndeki anıtsal ya da küçük ölçekli kült anıtları, Ana Tanrıça Matar Kubileya için yapılmıştır.

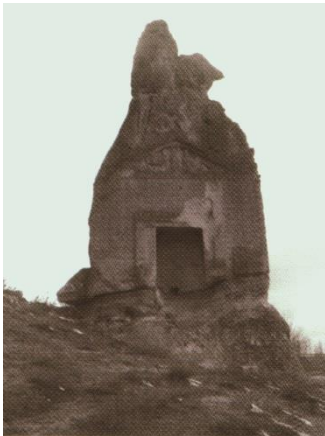

Foto 1 : Aslankaya Kybele açık hava tapınağı

(Friglerin Gizemli Uygarlığı, s. 141 T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007)

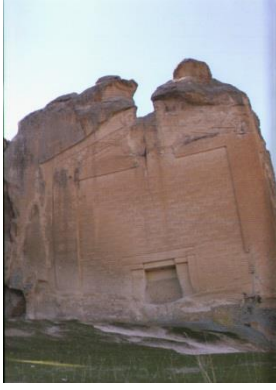

Foto 2 : Midas Şehri'nden mimari cephe kabartması

(Friglerin Gizemli Uygarlığı, s. 143 T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007)

Foto 3 : Matar (Kybele) Kabartması.
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Kaynak:

Haspels, C.H.E., *The Highlands of Phrygia*, (1971)

Kealhofer, Lisa (ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion*, (2005)

Sams, G. Kenneth., *Midas of Gordion and the Anatolian Kingdom of Phrygia. Civilizations of the Ancient Near East II, Part 5, History and Culture*, ed. Jack M. Sasson, (1995), 1147-59

Young, R.S., *The Gordion Excavations Final Reports Volume I. Three Great Early Tumuli* (1981)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof.Dr. Fikri KULAKOĞLU	Prof.Dr. Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
DEMİR ÇAĞI
LİDYA KRALLIĞI

Doç. Dr. Musa KADIOĞLU

2009
ANKARA

1.6.4. Lidya Krallığı

Anahtar Kelimeler: Lydia Krallığı, Sardeis, Kroisos

Batı Anadolu'nun iç kesiminde kalan, kuzeyde Bakırçay (Kaikos) ile Demirci (Temnos) dağı, güneyde Aydın (Messogis) dağları ve Büyük Menderes (Maiandros) nehri arasındaki bölge Antik çağda Lydia Bölgesi olarak adlandırılmıştır. Kuzeyde Mysia, güneyde Karia, doğuda Phrygia ve batıda Ionia ve Aiolia ile komşu olan Lydia Bölgesi zengin maden yatakları, verimli toprakları, sahip olduğu ticaret ve ulaşım yolları ile tarih içerisinde önemli yer edinmiştir. Arkeolojik verilere göre bölge tarihi Neolitik Döneme kadar gider. M.Ö. 3. ve 2. binyıllarda ise daha gelişmiş kültürler karşımıza çıkar. M.Ö 2. binyılın ortalarında Hitit İmparatorluk Dönemi yazılı belgelerinde bölgenin adı Assuwa olarak geçmektedir. Homeros ise bölge halkından Maionialılar olarak bahseder.

M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı, Anadolu'nun yerli krallıklarından biri olan Lydia Krallığı'nın önemli bir devlet olarak ortaya çıktığı ve yoğun dış ilişkilerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde yönetim Mermnad hanedanının elindedir. Antik kaynaklar, krallığın daha önce hüküm süren hanedanları hakkında fazla bilgi vermezler. Herodotos, krallığın Mermnadlardan önce Heraklidlerin elinde bulunduğunu, bu hanedanlıktan önce ise Lydia halkına adını veren Atys oğlu Lydos'un soyundan gelenlerin (Atyadlar) bölgede hüküm sürdüğünü bildirir. M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Heraklid hanedanının son kralı Kandaules, Gyges tarafından devrilince yönetim Mermnadların eline geçmiştir. Gyges'in tahta geçmesi ile birlikte krallığın etki alanı kuzeyde Propontis'e (Marmara Denizi) kadar ulaşmıştır. Lydia krallarının Batı Anadolu'daki Ionia kentleri ile olan ilişkisi de Gyges zamanında başlar. Bu dönemde Miletos, Smyrna, Kolophon ve Magnesia'ya saldırılar düzenlenmiştir. Kuzeyden gelerek tüm Anadolu'yu tehdit eden Kimmerler'e karşı savaşıyan Gyges, başarısız olmuş ve savaş sırasında ölmüştür. Onun ardılları olan Ardys ve Sadyattes de Yunan kentlerine saldırılara devam etmişlerdir. Mermnad hanedanının dördüncü kralı Alyattes Dönemi, Lydia Krallığı'nın yükselişe geçtiği dönemdir. Kimmer tehlikesini tamamen ortadan kaldıran Alyattes, krallığın sınırlarını Ege kıyılarından Kızılırmak'a kadar genişletmiştir. M.Ö. 6. yüzyılın başlarında Asur devletine son verdikten sonra Kızılırmak'ın doğusunda kalan bölgeye hakim olan Medler'le yapılan savaş, M.Ö. 585 yılındaki güneş tutulmasının tanrısal bir işaret olarak kabul edilmesi üzerine barış ile sonuçlanmış ve Kızılırmak iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Alyattes'in ardından tahta geçen Kroisos büyük zenginliği ve gücü ile tanınmaktadır. Herodotos'un aktarımına göre Kroisos Kilikia ve Lykia dışında, Kızılırmak'ın batısındaki tüm uluslara egemen olmuş ve bunlardan çeşitli vergiler almıştır. Cömertliği ile özellikle Yunan dünyasında ün salan Kroisos'un Delphi'deki Apollon Tapınağı'na armağanlar gönderdiği ve Ephesos'taki Artemis Tapınağı'nın onarımına yardım ettiği bilinmektedir. M.Ö. 546 yılında Pers kralı Kyros'un Sardeis'i alarak Lydia Krallığı'na son vermesinin ardından Anadolu'da Pers egemenliği başlamıştır. Pers egemenliği süresince Lydia'nın zenginliği devam etmiş, Sardeis batı satraplığının başkenti olmuştur.

Coğrafi yakınlıklarından dolayı, Ionia ve Phrygia ile yakın ilişkilerde bulunan Lydia uygarlığı bu iki kültürden de etkilenmiş, bu durum kültür, dil, din, sanat ve mimarisine de yansımıştır. Gyges Dönemi'nden itibaren özellikle Ionia ve Yunan kentleri ile yoğun ticari ilişkilere girilmiştir. Tekstil, boya, madeni kaplar, krem ve parfüm gibi kozmetik maddeler ve bu maddelerin konulduğu lydion adı verilen kap formu Lydia'nın önemli ticaret ürünleridir. Lydia Krallığı'nın zenginleşmesinde ticaretin olduğu kadar egemenliği altındaki kentlerden

aldığı vergilerin ve sahip olduğu doğal kaynakların, özellikle altın madeninin önemi büyüktür. Ekonomik ve ticari hayatın canlanmasında 7. yüzyılın sonlarına doğru görülen sikke kullanımının önemli rolü vardır. Antik kaynaklar ilk sikkenin Lydialılar tarafından kullanıldığını bildirir. Sikkenin ilk defa Lydialılar tarafından darp edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, arkeolojik ve numismatik çalışmalar ilk sikkelerin Lydia Krallığı (Sardeis) ve egemenliğindeki diğer Batı Anadolu kentlerinde (Ephesos, Phokaia, Miletos) basılıp kullanıldığını desteklemektedir. Bu sikkelerin, Yunanların “beyaz altın” dediği elektrondan darp edildiği bilinmektedir. Tmolos Dağı’ndan (Bozdağ) doğarak Sardeis’in içinden geçen Paktolos Irmağı’nın (Sart Çayı) alüvyonlarında bulunan elektron doğal halde bulunan altın-gümüş alaşımıdır. Kroisos Dönemi’nden itibaren ise elektron sikke darbu bırakılarak altın ve gümüş sikke darbına geçilmiştir.

Kaynak:

Akurgal, E., *Ancient civilizations and Ruins of Turkey* (1993)

Akurgal, E., *Anadolu Kültür Tarihi* (2000).

Bean G. E., *Eski Çağda Ege Bölgesi* (1995)

Herodotos, *Herodot Tarihi* (1991)

Lloyd, S., *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları* (1997)

Özgen, İ., Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure* (1996)

Perrot, G., *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia* (1892)

Sevin, V. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* (2001)

Sevin, V., “Lidya Devletinin Ana Hatları” *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 6-7 (1979), 14-20.

Strabon, *Geographika XII-XIII-XIV (Antik Anadolu Coğrafyası)* (2000)

Tekin, O., *Antik Numismatik ve Anadolu* (1997)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç.Dr.Musa KADIOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.4.1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: Lydia Mimarisi, Sardeis, Tümüls

Lydia Krallığı'nın egemenliği altındaki toprakların genişliği ne olursa olsun başkent her zaman Sardeis olmuştur. Manisa İli, Salihli İlçesi'ne bağlı Sart kasabasının yakınlarında yer alan kent, Bozdağ'ın (Tmolos Dağı) kuzey eteklerinde, Gediz (Hermos) ovasına hakim bir noktadadır. Homeros'ta "Hyde" olarak geçen kentin adı, M.Ö. 7. yüzyılda Sardeis olarak anılmaya başlanmış, M.Ö. 547'de Persler'in eline geçince Sparda adı ile batı satraplığının başkenti olmuştur. Antik kaynaklarda Sardeis haricindeki Lydia kentlerinden fazla bahsedilmemektedir. Bu durum bazı bilim adamlarının Lydia'nın tek merkezli (Sardeis) ve bu merkezin etrafında tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanların yaşadığı çevre köylerin yer aldığı bir bölge, ayrıca Sardeis'in de yönetici ve asil sınıfın ikamet ettiği endüstri ve ticaret merkezi olduğunu düşünmelerine neden olmuştur. Lydia Krallığı'nın en parlak dönemi olan M.Ö 7. ve 6. yüzyıllara ait olan arkeolojik bulgular kapsamlı bir şekilde sadece Sardeis kentinden elde edilmiştir. Krallığa ait saray ya da diğer kamu yapılarının bulunduğu, doğal bir kale görünümündeki akropolünün teras duvarları dikdörtgen kesme taş bloklardan yapılmıştır. Aşağı kent akropolün kuzey ve batı eteklerinde kurulmuştur. Dönemin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Sardeis'te yapılan çalışmalar, kentin batı kesiminde ticari yapıların ve çeşitli atölyelerin varlığını ortaya koymuştur. Bunlardan en önemlisi "Kuzey Paktolos" olarak adlandırılan alanda 1960'lı yıllarda yapılan kazılar altının arıtıldığı bir işliğin varlığına işaret etmektedir. Sardeis'te halkın yaşadığı konutların genel özelliği, taş temel üzerine kerpiç duvarlardan yapılmış, tabanı sıkıştırılmış kil döşemeden oluşan, birbirine bitişik bir veya iki odalı olmasıdır. M.Ö. 6. yüzyıl yapılarında renkli kabartmalarla bezeli pişmiş toprak levhaların ve çatı kiremitlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Lydia'da gömü geleneği ve mezar mimarisi, basit taş lahit mezarlardan kaliteli taş işçiliğine sahip oda mezarları ve görkemli tümülüs tipi mezarlara kadar çeşitlilik göstermektedir. Özellikle Lydia kralları ve kraliyet ailesi mensupları için yapılmış olan anıtsal, görkemli tümülüsler Sardeis'te, Göl Marmara yakınlarındaki Bin Tepe mezarlık alanında ve Uşak sınırındaki Bagis'te (Güre) yer almaktadır. Bu tümülüsler özenli taş işçiliğine sahip bir ya da iki mezar odası ve giriş koridorundan (dromos) oluşmaktadır. Tümülüslerin tepesinde genellikle phallos şeklinde bir taş işaret bulunmaktadır. Bin Tepe'deki tümülüsler arasında en büyüğü, Herodotos'un Mısır ve Babil anıtları ile karşılaştırdığı, Kroisos'un babası Alyattes'e ait olan tümülüstür.

Foto 1: Sardeis

(Özgen, İ., Öztürk, J., Heritage Recovered the Lydian Treasure (1996) s. 23, Fig. 22)

Foto 2: Pişmiş toprak kaplama
(Özgen, İ., Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure* (1996) s. 25, Fig. 23)

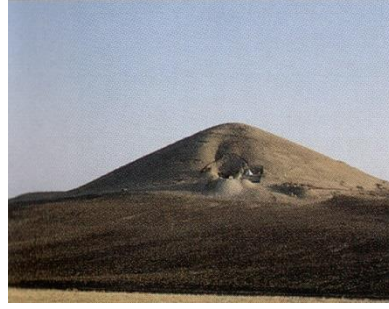

Foto 3: Bintepe, Karnıyarıktepe Tümülüsü
(Özgen, İ., Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure* (1996) s. 23, Fig. 21)

Kaynak:

Akurgal, E., *Anadolu Kültür Tarihi* (2000).

Cahill, N., “Sardis” and “Lydia,” *ArkeoAtlas 5* (2006)

Hanfmann, G.M.A. “On Lydian Sardis” in: *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney Stuart Young*. (1980) 99-131.

Herodotos, *Herodot Tarihi* (1991)

Özgen, İ., Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure* (1996)

Perrot, G., *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia* (1892)

Roosevelt, C.H., “Bintepeler: Anıtsal Mezarlık.” *ArkeoAtlas 5* (2006), 116–123.

Roosevelt, C., *The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander* (2009)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç.Dr.Musa KADIOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.4.2. Sanat

Anahtar Kelimeler: Lydia Sanatı , Lydia Seramiği, Lydion, Karun Hazinesi

Coğrafi konumundan dolayı hem kıyı Ege'deki komşu Yunan kentleriyle, hem de doğudaki komşusu Phryg Krallığı ile yakın ilişkilerde bulunan Lydia uygarlığı, bu iki farklı kültürden de etkilenmiş ve bunu eserlerine yansıtmıştır. Fildişi ve metal eserlerde Doğu etkisi hakimdir. Sahip olduğu değerli maden yatakları Lydialıların özellikle maden işçiliğinde ileri gitmesini, özellikle altın takı işçiliğinde ün kazanmasını sağlamıştır. Dönemin önemli merkezlerinden olan Sardeis'te 1960'lı yıllarda yapılan kazılarda tespit edilen altın işlikleri ve mücevher dükkanları Sardeis'in bu alandaki gelişmişliğini göstermektedir. Doğulu figürlerin etkin olduğu fildişi, altın ve gümüş eserler Sardeis'in önemli ihraç malları arasındadır. Pers egemenliğine girdikten sonra da Lydia'nın zenginliği devam etmiştir. Bu durum M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına ait olan zengin mezar hediyelerinden anlaşılmaktadır. Buluntular arasında oldukça kaliteli bir işçilik gösteren gümüş, altın ve elektron kaplar ve mücevherler dikkati çekmektedir. Bu eserlerin bir kısmı "Karun Hazinesi" olarak adlandırılan ve yasadışı yollarla yurtdışına kaçırıldıktan sonra 1993 yılında Türkiye'ye geri getirilerek Uşak Arkeoloji Müzesi'nde korunan eserler yer almaktadır.

Lydia seramik sanatında, Doğu Yunan ve az da olsa komşu Phryg seramiklerinin etkisi görülür. Kaplar üzerindeki bezeme ve figürler daha çok Doğu Yunan özellikleri taşımaktadır ve genellikle açık renk fon üzerine kırmızımsı boya ile yapılmıştır. Lydia seramiğinin kendine has özelliklerinden biri, mermer taklidi bezeme olarak adlandırılan, dalgalı çizgilerle yapılan boyama biçimidir. Bezemelerde kullanılan temel renkler beyaz, kırmızı-turuncu ve kahverengi-siyah tonlarından oluşmaktadır. Mermer taklidi boyama tekniğinin haricinde bikrom, kırmızı üzerine siyah teknikleri de uygulanmaktadır. Lydion olarak adlandırılan, kozmetik maddelerin konduğu kap, Lydia'lı seramik ustaları tarafından üretilen yerel bir formdur. Şişkin gövdeli, konik ve yüksek kaideli bu kaplar ve dönemin önemli ihraç mallarından biridir.

Lydia heykeltıraşlık eserleri de yine Doğu Yunan ekolünün izlerine sahiptir ve Sardeis Arkaik Doğu Yunan heykeltıraşlık merkezlerinden biridir. Sardeis'ten ele geçen mermer tapınak modeli üzerindeki kabartmalar Samos, Miletos ve Ephesos eserleri ile benzerlik gösterir. Herodotos, Kroisos'un Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na altın bir aslan heykeli armağan ettiğini ve tapınağa ait sütunların yapımına destek verdiğini anlatır. Ancak bu döneme ait eserlerin sayısı oldukça azdır. Bintepe'de bulunan ve British Museum'da saklanan mermer kabartma, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan fildişi heykelcik başı bu dönemin eserlerindedir. Ayrıca ele geçen mermer, fildişi ve metal eserler üzerindeki kabartmalar ile heykeltıraşlık yapıtları Yunan sanatının doğu etkisinde yapılmış yerel örnekleridir.

Antik kaynaklar Lydialıların düzenlediği müzik festivallerinden ve Yunan müziğini de etkileyen iki farklı ezginin (*Miksolydikos* ve *Syntonydikos*) Lydialılar tarafından geliştirildiğinden bahseder. Çeşitli ritüellerde müzik eşliğinde dans edildiği ve askerlerin, *pactis* adlı özgün bir lir ve flüt eşliğinde savaş yürüyüşü yaptıkları bilinir.

Foto 4: Lydion

(Özgen, İ., Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure* (1996) s. 133, no.88)

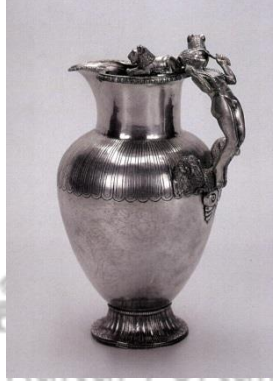

Foto 5: Oinochoe

(Özgen, İ., Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure* (1996) s. 151, no.106)

Kaynak:

Akurgal, E., *Anadolu Kültür Tarihi* (2000).

Cahill, N., “Sardis” and “Lydia,” *ArkeoAtlas 5* (2006),

Hanfmann, G.M.A. “On Lydian Sardis” in: *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney Stuart Young*. (1980) 99-131.

Herodotos, *Herodot Tarihi* (1991)

Özgen, İ., Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure* (1996)

Perrot, G., *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia* (1892)

Roosevelt, C.H., “Bintepeler: Anıtsal Mezarlık.” *ArkeoAtlas 5* (2006), 116–123.

Roosevelt, C., *The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander* (2009)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.4.3. Yazı, Dil ve Din

Anahtar Kelimeler: Lydia dili, Lydia yazısı, Kybele

Anadolu'nun yerli halklarından biri olan Lydialıların dilleri de diğer Anadolu uygarlıkları ile benzerlikler gösterir. Lydia dili Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu grubuna aittir. Lydialıların dili ve kullandıkları yazı sistemi hakkındaki bilgiler, verilerin azlığı nedeniyle kısıtlıdır. Sikkeler, *graffiti*, seramik ve mühür gibi objeler üzerindeki kısa yazıtların dışında kalan yazıtların çoğu mezar ve adak taşlarında görülür. Ele geçen bilingual (çift dilli) yazıtlar Lydia dilinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Yunan alfabesi ve Anadolu'da kullanılan diğer alfabelerle benzerlik gösteren Lydia alfabesinde 26 harf bulunmaktadır. Lydialıların kullandıkları yazı sisteminin genellikle sağdan sola olduğu, ancak özellikle erken örneklerde soldan sağa doğru yazılışın da olduğu bilinmektedir. Lydialıların yazısı M.Ö. 3. yüzyıla kadar, Lydia dili ise M.Ö. 1. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş daha sonra yerini Yunancaya bırakmıştır.

Lydia uygarlığı kültür ve sanat alanında olduğu gibi inanç sisteminde de hem Anadolu hem de Yunan özellikleri taşımaktadır. Lydia dininde de doğa, tapınmanın odak noktasıdır. Anadolu'da önemli bir yeri olan Ana tanrıça Kybele (Kybebe, Kubaba) inancı Lydia dininde geniş yer tutar. Kybele kültürünün izlerine Sardeis'teki altın arıtma işliğinde, mermer tapınak modellerinde ve kabartmalarda rastlanmaktadır. Herodotos M.Ö. 499 yılında Perslere karşı düzenlenen Ionia İhtilali sırasında Sardeis'teki Kybele'ye adanmış tapınağın da yakılıp yıkıldığından bahseder. Tanrıçanın onuruna düzenlenen ritüellerde rahibelerin müzik eşliğinde dans ettiği ve saçlarından kestikleri bukleleri tanrıçaya sundukları, rahiplerin ise hadım edildiği bilinmektedir. Lydia mezarlarının yakınlarında bulunan falluslar, Lydia inanç ve ritüellerin bir parçasını simgelemektedir. Kybele ile bağlantılı olarak Atys, ay tanrısı Men, savaş tanrısı Kandaules de Lydia'da tapınım gören tanrılardandır. Lydia tanrıları ve kültleri hakkındaki bilgiler Lydia Krallığı'ndan sonraki dönemlerde daha fazladır. Kybele gibi bir doğa tanrıçası olan Artemis (Artımu), M.Ö. 6. yüzyıldan Erken Hristiyanlık Dönemi'ne kadar tapınım görmüştür. Tanrıçanın en önemli kutsal merkezi Sardeis'teki Artemis Tapınağı'dır. Doğu kökenli bir tanrı olan Bacchus (Dionysos) da Lydia'nın önemli tanrılarındandır. Adına düzenlenen törenlerde şarap içerek sarhoş olunduğu ve vahşice dansların yapıldığı bilinir. Lydia'da Pers egemenliğinin sonlarına doğru kültür ve sanatta olduğu gibi inanç konusunda da Yunan etkileri ağır basmaya başlar. Çeşitli yazıtlarda ve sikkelerde Kore, Demeter, Hera ve Zeus'un Lydia'da tapınım gördüğüne dair bilgiler yer almaktadır.

Kaynak:

Akurgal, E., *Anadolu Kültür Tarihi* (2000).

Bean G. E., *Eski Çağda Ege Bölgesi* (1995)

Herodotos, *Herodot Tarihi* (1991)

Melchert, H. C., "Lydia", *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages* (ed. R. D. Woodard) (2006) 601-668.

Perrot, G., *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia* (1892)

Umar, B., *Lydia* (2001)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale K�N��EN

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
DEMİR ÇAĞI
LYKİALILAR

Doç. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN

EKİM - 2009
ANKARA

1. 6. 5. Lykialılar

Anahtar Kelime: Lykia Bölgesi, Lykia halkı.

Bugün Teke Yarımadası olarak bilinen batıda Dalaman çayı, Fethiye Körfezi ile doğuda Antalya Körfezi arasında yer alan bölgenin antik dönemdeki adı Lykia'dır. Bu bölge, ana hatlarıyla, Köyceğiz'den Antalya'ya çekilecek bir çizginin güneyinde kalan bölge olarak da tanımlanabilir. Bölgenin doğusunda Pamphylia, batısında Karia, kuzeyinde Pisidia, güneyinde ise Akdeniz bulunmaktadır.

Hitit kaynaklarında "Lukka Ülkeleri" olarak bahsedilen ve Mısır'daki Tel-El-Amarna tabletlerinde de adı geçen Kadeş savaşında Hititlerin müttefiki Lukka ya da Lukkuların Lykialılar olduğu söylenmektedir.

Kendilerini Trmmili ya da Termili, ülkelerini de Trmmisa diye adlandıran Lykialılar, Tarihçi Herodotos'a göre Kral Minos'un kardeşi Sarpedon'un önderliğinde Girit'ten göç etmişlerdir. Bununla birlikte Herodotos bölge halkına Atina'dan kardeşi Aegeos tarafından sürülen kral Pandion'un oğlu Lykos yüzünden Lykialılar dendiğini yazmaktadır. Homeros'un ünlü destanı İlyada'da Lykialıların, liderleri Sarpedon ve Glaukos ile birlikte Troialılar'ın yanında savaştıkları anlatılmaktadır.

Tlos, Patara, Arykanda ve Kyaneai'da bulunan taş baltalar, Elmalı yakınındaki Hacimusalar ve Karataş-Semahöyük'teki İ.Ö. III. bin buluntuları Lykia tarihinin en erken kanıtlarıdır. Lydia kralı Kroisos'un (İ.Ö. 560-547/46) Egemenliğini tanımayan tek bölge Lykia'dır. İ. Ö. VI. yüzyılda komutan Harpagos tarafından Pers egemenliği altına alınan bölge İ.Ö. V. yüzyılın ortalarında Attika-Delos Deniz Birliği'ne kısa bir süre vergi ödemiştir. İ.Ö. IV. yüzyılda Zemuri veya Limyra beyi Perikle bir Lykia birliği kurmaya çalışmışsa da bu ilk girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İ.Ö. 333'de Arriannos'un anlatımına göre İskender Lykia'da hemen hiçbir direnişle karşılaşmamış ve kışı Phaselis'te geçirmiştir. İskender'in ölümünden sonra sırasıyla Makedonlar, Ptolemaioslar ve Lysimakhos egemen olmuştur. İ.Ö. 296 tarihinde bölgeye yeniden egemen olan Ptolemaioslardan sonra İ. Ö. 190'da yapılan Apameia Barışı ile artık Roma'nın savaşta müttefiki olan Lykia Rodos'un kontrolüne bırakılmıştır. Rodos katı tutumlu yönetiminin ardından İ.Ö. 168/67 yılında 23 kentten oluşan Lykia Birliği kurulmuştur. Birlikteki 6 kent (Ksanthos, Pınara, Tlos, Patara, Myra, Letoon) idari, adli, askeri, mali ve dini işlerin yönetim merkezleriydi ve 3er oy hakkına sahipti. İ. Ö. I. yüzyılda Zenekites önderliğinde bölgede üslenen korsanlar Romalı komutan Servilius Isauricus yardımıyla bölgeden atılmıştır. İ.Ö. 88 yılında Pontos kralı VI. Mithridates tarafından ele geçirilen Lykia, bu kralın Sulla karşısında aldığı yenilgiden sonra yeniden bağımsızlığına kavuştu.

İ. S. 43 tarihinde Roma imparatoru Claudius tarafından Roma eyaleti haline getirilen Lykia, İ. S. 72/73 yılında imparator Vespasianus tarafından Pamphylia ile birleştirilir ve Lykia-Pamphylia eyaleti oluşturulur. İ.S. 141 yılında büyük bir deprem felaketine uğrayan bölge, gerek Roma imparatorları ve gerekse Lykialı varsılların yardımlarıyla kısa zamanda eski parlak günlerine kavuşmuştu. 5 Ağustos 240 tarihinde bir büyük deprem daha gören bölge, bu felaketten sonra yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuştu. İ. S. V. yüzyılda Lykia bölgesi ile ilgili tarihi bilgilerde kilise kayıtları dışında en aza inmiştir.

Kaynak:

Akurgal, E. *Anadolu Kültür Tarihi* (1998).

Bayburtluoğlu, C., *Lykia* (2005).

Bean, G. *Eskiçağda Lykia Bölgesi* (Çev.: H. Kökten) (1998²).

Bryce, T. ve J. Zahle *The Lycians, I* (1986).

Çevik, N. *Taşların İzinde Lykia, Alternatif Bir Rehber* (2002).

Flavius Arrianos, *İskender'in Seferi* (çev. F. Akderin) (2005).

Herodotos, *Herodot Tarihi* (çev. M. Ökmen) (1991).

Homeros, *Ilyada* (çev. A. Erhat - A. Kadir) (1993⁷).

Sevin, V. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, (2001).

Strabon, (çev. A. Pekman) - *Geographika XII-XIII-XIV (Antik Anadolu Coğrafyası)* (1987).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğın her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Zeynep Ç. ÖĞÜN	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1. 6. 5. 1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelime: Lykia Şehirleri, Lykia mimarisi.

Bölgenin kentleri arasında Telmessos (Fethiye), Pınara (Minare), Ksanthos (Kınık), Letoon (Bozoluk), Tlos (Düver/Kaleasar), Patara (Gelemiş), Antiphellos (Kaş), Apollonia (Kılınçlı), Aperlai (Sıcak İskelesi), Isinda (Belenli), Dolikhiste (Kekova), Simena (Kale), Kyaneai (Yavı), Soura'dan (Sura), Myra (Demre), Andriake'ye (Demre/Çayağzı), Trysa (Gölbası), Limyra (Turunçova/Yuvalılar), Rhodiapolis (Saricasu), Arykanda (Arif), Olympos (Çıralı) ve Phaselis (Tekirova) yer almaktadır.

Lykia mimarisini günümüze kuşkusuz mezar anıtları tanıtmaktadır. Payeli mezarlar, kayaya oyulmuş mezar anıtları ve düz ya da semerdamlı lahitler Lykia bölgesi mimarisinin karakteristiği olarak kabul edilmektedir. Semerdam tipi karşımıza Girit'te bulunmuş İ. Ö. II. binin ortalarına tarihlenen Phaistos diskinde çıkar. Bu benzerlik de Lykialıların Herodotos'un yazdığı gibi Girit'ten gelmiş oldukları söylencesinin doğru olduğuna bir kanıt olarak kabul edilebilir. Ölüyü ev biçiminde bir mezara yatırmak ve onu yüksek bir düzeye kaldırmak tümüyle Lykia'ya özgü bir gelenektir. Genelde ahşap evlere benzeyen ve ayrıntıları açısından ahşap ev konstrüksiyonunu yansıtan bu mezar anıtları İ. Ö. VI. ve V.yüzyıllara tarihlenirler ve tümüyle Lykia sanatı özellikleri taşırlar. Myra, Limyra ve Telmessos'daki kaya mezarları, Simena, Teimussa ve Kyaneai'daki lahitler Lykia bölgesi mezar mimarisine ait en güzel örneklerin görülebildiği kentlerden birkaçıdır. İ. Ö. V. yüzyıldan itibaren ise Yunan etkileri Lykia mimarlığında etkisini gösterir. Ksanthos Nereidler Anıtı, Trysa'daki Heroon bu etkiye sahip en önemli örneklerdendir.

Zengin ormanlara sahip olan bölgede konut mimarisine dair çok az bulgu olmasının nedeni çoğunluğunun ahşaptan yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Mezar mimarisinin de konut mimarisini model aldığı kabul edilmektedir. Avşar Tepesi'nde son yapılan çalışmalarda kayaya oyulmuş Lykia konutlarına ait bulgular ortaya çıkarılmıştır.

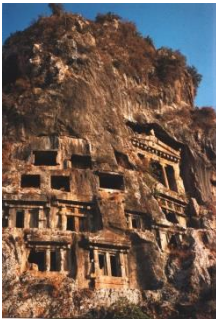

Foto 1: Telmessos Kaya Mezarları

(Kaynak: Brandt, H. - Kolb, F. *Lycia et Pamphylia, Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens, Zaberns Bildbände zur Archäologie* (2005²) Abb. 2.)

Foto 2: Teimussa Nekropolü Lahitler,

(Kaynak: Brandt, H. - Kolb, F. *Lycia et Pamphylia, Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Zaberns Bildbände zur Archäologie (2005²) Abb. 22.)

Kaynak:

Akurgal, E. *Anadolu Kültür Tarihi* (1998).

Bayburtluoğlu, C., *Lykia* (2005).

Bean, G. *Eskiçağda Lykia Bölgesi* (Çev.: H. Kökten) (1998²).

Borchhardt, J. - Neumann, G. ve diğerleri *Götter, Heroen und Herrscherr in Lykien* (1990).

Brandt, H. - Kolb, F. *Lycia et Pamphylia, Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Zaberns Bildbände zur Archäologie (2005²).

Bryce, T. ve J. Zahle *The Lycians, I* (1986).

Çevik, N. *Taşların İzinde Lykia, Alternatif Bir Rehber* (2002).

İdil, V. *Lykia Lahitleri* (1985).

Sevin, V. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, (2001).

Strabon, (çev. A. Pekman) - *Geographika XII-XIII-XIV Antik Anadolu Coğrafyası* (1987).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.

Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Zeynep Ç. ÖĞÜN	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1. 6. 5. 2. Sanat, Yazı, Dil ve Din

Anahtar Kelime: Lykia Sanatı, Likçe ve Lykia Dini.

Lykia sanatı atılımını İ. Ö. V. yüzyılın 2. yarısı ile IV. yüzyılın 1. yarısı arasındaki süreçte gerçekleştirmiştir. Yunan etkisi görülmekle birlikte örneğin Lykia heykel sanatı çağdaş ideal Yunan eserlerinin aksine, İsinde ve Trysa gömü anıtlarındaki aslanlar gibi canlı ve hareketli bir görünüm sergilerler. Nereidler Anıtı'ndaki tören geçidi yapan savaşçıların canlılığı, Trysa ve Limyra anıtlarındaki savaşçıların yan yana olduğu gibi arka arkaya da sıralanmış olmaları bir çeşit üç boyutlu tasvir türüdür.

Lykia sanatında Yunan etkileri kadar Hitit-Assur gibi Doğu öğeleri de görülmektedir. İsinde gömü anıtının güney cephesi üzerinde tasvir edilmiş olan düşman tutsaklarının kompozisyonu bir Assur etkisi olarak değerlendirilmiştir. Lykia'da İ. Ö. VI. Yüzyılın ortasından başlayarak 2 yüzyıl boyunca devam Pers egemenliği Ksanthos'daki Harpy Anıtında olduğu gibi bölge sanatına ait eserlerde en çok Pers kökenli ikonografi ve stil öğelerine rastlanıyor olmasının kanıtı olmalıdır. Lykia sanat eserlerinde bununla birlikte Ksanthos'taki "Yazıtlı Stel" olarak da bilinen 11 metre yüksekliğinde bir dörtgen kulenin tepesinde yer alan kral heykeli ya da İsinde gömü anıtındaki yeneren aldığı kalkanlarla tasvir edilen bir asker bölgeye özgü stilistik öğelerde bulunmaktadır.

Kendilerine özgü dilleri Likçe'nin Fenike kökenli bir alfabeti vardı. İ.Ö. VI. yüzyılda ilk örneklerine rastlanan ve İ.Ö. V. ve IV. yüzyıllarda yaygın bir biçimde daha çok mezar anıtlarından tanınan Likçe henüz tam anlamıyla çözülebilmemiş değildir. Bugün bölgede 20 adeti adak ve 150 adeti mezar yazıtları olmak üzere yaklaşık 170 adet Likçe kitabe bilinmektedir. İ.Ö. III. yüzyıldan itibaren Likçe'nin yerini alan Yunanca'da varlığını koruyan kişi ve yer isimleri de Lykia diline ait önemli delillerdir. Letoon'daki dini bir kült kurumundan bahsedeh trilingual kitabenin (Aramice, Lykçe, Grekçe) ve Ksanthos'daki İ.Ö. V. yüzyılın sonuna ait "Yazıtlı Stel" olarak bilinen dört bir yüzünde Lykia alfabeti harfleriyle yazılmış yazıtlar, bir yüzünde ise Yunanca bir şiir yer alan bilingual bir kitabesi olan mezar anıtının Likçe'nin kısmen de çözülebilmemesine önemli katkıları olmuştur.

Alfabe ve dilleri olduğu kadar Lykialıların kendilerine ait dini inanışları da olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Likçe kitabeler Lykialıların dili kadar dini inanışlarını ve tanrılarını da tanıtmaktadırlar. Eni Mahanahi Ana Tanrıça, Geç Tunç Çağı panteonunun Fırtına Tanrısı Tarhunt ise Likçe'de Trqqas'dı. Lykialılar Athena'ya Malija ve Artemis'e de Ertemit adıyla tapınmışlardı. Likçe kadın anlamına gelen "Lada" Yunanların Leto'sudur. Yunan panteonunun güneş tanrısı Apollon'u bir inanışa göre Patara'da doğmuştur. Likçe'de Natri olarak bilinen "Lykia soylu" olarak da bilinen Apollon bu nedenle Lykia'nın baştanrısıdır. Lykia'nın dini başkenti Letoon'da Apollon, annesi Leto ve kızkardeşi Artemis'e adanmış bir kutsal alan bulunmaktadır.

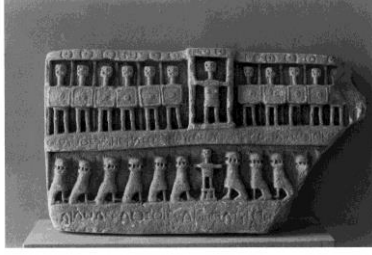

Foto 3: Antalya Müzesindeki Oniki tanrı Kabartması
(Kaynak: Kolb, F. - Kupke, B., *Lykien, Geschichte Lykiens im Alterum*, Zaberns Bildbände zur Archäologie Band 2 (1992) s. 30 Abb. 39)

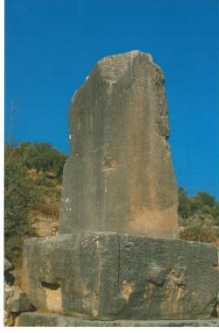

Foto 4: Xanthos Yazıtlı Stel
(Kaynak: Kolb, F. - Kupke, B., *Lykien, Geschichte Lykiens im Alterum*, Zaberns Bildbände zur Archäologie Band 2 (1992) s. 13 Abb. 20.)

Kaynak:

Akurgal, E. *Anadolu Kültür Tarihi* (1998).

Bayburtluoğlu, C., *Lykia* (2005).

Bean, G. *Eskiçağda Lykia Bölgesi* (Çev.: H. Kökten) (1998²).

Borchhardt, J. - Neumann, G. ve diğerleri, *Götter, Heroen und Herrscherr in Lykien* (1990).

Bryce, T. - Zahle J., *The Lycians, I* (1986).

Çevik, N. *Taşların İzinde Lykia, Alternatif Bir Rehber* (2002).

Erhat, A. *Mitoloji Sözlüğü* (2006).

Kolb, F. - Kupke, B., *Lykien, Geschichte Lykiens im Alterum*, Zaberns Bildbände zur Archäologie Band 2 (1992).

Sevin, V. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* (2001).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Zeynep . �G�N	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ ve SANAT TARİHİ
ARKEOLOJİ
KARIALILAR

Doç.Dr.Zeynep Çizmeli ÖĞÜN

KASIM- 2009
ANKARA

1.6.6. Kariahlılar

Anahtar Kelimeler: Karia, Karlar, Mykale Dağı

Antik Dönemde kuzeyde Büyük Menderes (Maiandros), kuzeydoğuda Babadağ (Salbakos), doğuda Kızılhisar-Acıpayam Ovası, güneydoğuda Dalaman (Indos) Çayı, batıda ve güneyde ise Ege Denizi ile çevrili olan bu bölgenin ismi, Batı Anadolu'da Kıta Yunanistan'dan gelen göçler öncesinde var olduğu düşünülen 3 halktan bir olan Kar'lardan türemiştir. Bu halk, M.Ö. IV. yüzyıla değin yerel hükümdarların yönetiminde yaşayıp, kendi dillerini korumuştur. Kökenleri hakkında birbirinden çok farklı bilgilere yer alır. Homeros, Karlar'ın Troia'nın yanında savaştığını, Miletos ve Mykale Dağı çevresinde yaşadıklarını belirtirken, Herodotos ise Karlar'ın eskiden Leleg ismi altında adalarda yaşadıklarını, Girit Kralı Minos'a bağlı olduklarını ve vergi yerine gemilerde çalışacak adam gönderdiklerini bildirir. Ancak Herodotos Karlar'ın bu anlatımını kabul etmez ve kendilerinin her zaman Kar ismini taşıdıklarını ve anakarada yaşamış olduklarını iddia ettiklerini belirtir. Buna kanıt olarak diğer kardeş halklardan Karların, Mysialılar ve Lydialılar ile birlikte Mylasa'daki Zeus Karios Tapınağı'nda ibadet ettiklerini gösterir. Kendileri her ne kadar anakaranın yerlisi olduklarını vurgulamışlarsa da, birçok yerde karşımıza çıkan Zeus Labrandos'un simgesi çifte balta (labyrs) Karlar'ın bir şekilde Girit kültürü ile ilişkilendirilebileceğine işaret eder. Thukydides de Herodotos gibi Karlar'ın bir zamanlar adalarda yaşadığı kanısındadır. Peloponnesos Savaşları sırasında Delos Adası'nda açılan eski mezarların çoğunun Karia tipi savaş aletleri içerdiğini, bu açıdan Karlar'ın eskiden burada yaşamış olabileceğini bildirir. Herodotos'a göre, miğferlerin üzerine takılan sorguç, kulplu kalkan ve kalkanlara kazınan işaretler Karia geleneklerine has özelliklerdir. Ayrıca yemeklerde kadın ve erkeğin beraber oturmaması da bu özellikler arasında sayılmaktadır.

Karia'da Kar'larla aynı bölgeyi paylaşan ikinci bir yerleşik halk da Lelegler'dir. Homeros, Troia yandaşları arasında saydığı Leleglerin kral Altes önderliğinde Troia'nın güneyinde Satnioeis nehri kıyısındaki Pedasos şehrinde yaşamış olduklarını aktarır. Troia savaşı sonrasında ise geçtikleri yerlerde birçok iz bırakarak güneye inerek, Karia bölgesindeki Halikarnassos (Bodrum) civarına yerleşmiş oldukları kabul edilir. Lelegler, Troia savaşı sırasında ve sonrasında daima Karlarla birlikte anılmıştır. Karlar ve Lelegler her zaman birbirleriyle bağlantılıdır. Antik yazarlar onların hem Troas'da hem de Karia'da birlikte yaşamış olduğunu aktarırlar. Herodotos, Kar ve Leleg halklarının aynı halk olduğunu belirtirken, Strabon, genelde Kar'ları Leleglerden ayrı tutmakla birlikte bir yerde bunların aynı halk olduğundan bahseder, ancak burada da başkasının yargısını aktarıyor görüntüsündedir. Leleg ve Kar toplumları hakkında verilen bilgilerde Lelegler her zaman ikinci planda gösterilmişlerdir. Pausanias, Leleglerden "Karia soyunun bir bölümü" olarak bahseder. Bölgeye ismini veren Karlar'ın ve diğer bir halk olan Lelegler'in kökenleri hakkında henüz kesin bir sonuca varılamamaktadır. Eski kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Yunan kolonizasyonundan önce Karlar'ın, Lelegler ve Palasglarla karışmış, Ege Bölgesi'nin (Anadolu'nun batı kıyısı, Ege Adaları ve Yunanistan) çeşitli yerlerinde yaşamış oldukları düşünülebilir.

Kaynak:

Aksan, M., - Özden, S., *Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri(TAY) Klasör 7: Pisidia Karia Bölgeleri, Yunan Roma Dönemi*, (2007)

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, (2000)

Bean, G., *Turkey Beyond the Maender*, (1971)

Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat & A. Kadir, (1999)

Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, (2004)

Strabon, *Geographika*, çev. A. Pekman, (2000)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Zeynep Ç. ÖĞÜN	Prof.Dr.İşın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ ve SANAT TARİHİ
ARKEOLOJİ
Şehirler ve Mimari

Doç.Dr.Zeynep Çizmeli ÖĞÜN

KASIM- 2009

ANKARA

1.6.6.1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: Güneybatı Anadolu'da yaşayan yerel bir halk olan Karia'lılar ve onlar ile beraber anılan Leleglerin tarih, sanat ve dilleri

Elimizdeki tarihsel kayıtlarda, bölgede şehir diye adlandırılan Mylasa, Alabanda, Alinda ve Keramos gibi çok az sayıda yerleşimden bahsedilmektedir. Geriye kalan diğer yerleşimler birçok köyden oluşan yerel federasyonlardı. Bunlar esas köyün etrafındaki daha küçük yerleşimlerin birleşmesiyle oluşmaktaydı. M.Ö. VI. yy.'da bu küçük köyler gelişerek ulusal federasyon haline dönüşerek büyür, Hellenistik Dönem ve sonrasında da tamamen Kar kimliğini kaybederek Hellenleştirilir. Antik Dönem sonuna kadar yukarıda belirlenen coğrafi alan içerisinde belirlenen en önemli yerleşimler şunlardır: Alabanda, Alinda, Euromos, Halikarnasos, Iasos, Kaunos, Knidos, Labranda, Mylasa, Stratonikeia.

Bodrum yarımadasında yoğunlaştığı kabul edilen Lelegler'e ise her zaman Karlar'la birbirleriyle bağlantılıdır. Troia savaşı sırasında ve sonrasında daima Karlarla birlikte anılmış olan Lelegler ise Karia bölgesinde 6 yerleşim kurduğu bilinir: Termera, Side, Madnasa, Pedasa, Uranium ve Telmessos. Bu yerler, Lokalizasyonları halen tartışmalı olmakla birlikte genelde uzak ve ulaşılması güç alanlarda kurulmuş ve M.Ö. IV. yy' da Maussollos tarafından halkı boşaltılmış olduğu bilinir. Maussollos, Myndos ve Syangela kentlerini yeniden inşa ettirerek, Halikarnassos'u neredeyse tamamen yeni olarak Hellen tarzında ama içine zorla yerleştirilmiş Leleg ahalisi ile kurar. Böylece Bodrum yarımadasında Hellen geleneğinde üç kent oluşturulmuş ve başkent Halikarnassos, merkezdeki konumuyla adeta diğer iki kent tarafından korunur duruma getirilir.

Bodrum yarımadasında yoğun olarak tespit edilebilen kalıntılarının gösterdiği gibi Leleglerin kendilerine özgü bir mimari gelenekleri bulunur. Örneğin, kulelerle desteklenmiş kenti çevreleyen, düzensiz bir şekilde kuru duvar tekniğinde örülmüş olan Surlar ve geleneksel mezar tipi olarak kabul edilen oda-tümülüs'ler. Bu mezarlar bir geçitle girilen kemerli yuvarlak planlı bir oda ve etrafında üzerine gevşek taşlar yığılan yuvarlak planlı duvarlarla çevrili bir alandan oluşmaktadır. Ulaşılması güç alanlarda kurulmuş olması ile de belirleyici olması ile Kalkhetor, Hydai, Bargasa gibi Karia bölgesindeki başka kentler de yakın zamanda Lelegler atfedilir.

Mezar mimarisi bölgenin kültürel ve sosyal birçok olguyu yansıtmaktadır. Bunların arasında anıtsal Bölgenin en ünlü yapısı olan ve Mausollos'un anıtsal mezarı Mausolleum'u sayabiliriz. Aynı zamanda Kaunos'ta bulunan, tapınak cepheli kaya mezarları da hem Lykia hem de Ion sanatlarına ait unsurları barındırarak bölgenin karakterini tamamen yansıtmaktadır.

Foto 1: Pedasa, Gebe Kilise (Leleg Tümülüsü), (Prof. Dr. Adnan Diler'in Arşivi)

Foto 2: Kaunos Antik Kenti (Prof. Dr. Cengiz Işık'ın Arşivi)

Kaynak:

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, (2000)

Bean, G., *Turkey Beyond the Maender*, (1971)

Diler A., “*Damlıboğaz ve Leleg Yarımadası Araştırmaları 2001*”, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt*, (2002) 11 vd.

Diler, A., “*Karya’da Damlıboğaz/Hydai, Leleg Yarımadası Pedasa, Aspat, Kissebükü/Anastasiapolis, Mobolla Kalesi ve Sedir Adası/Kedreae-Gelibolu Yüzey Araştırmaları- 2004-2005*”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt*, (2007) 479 vd.

Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat & A. Kadir, (1999)

Olivier, H., *Tombes de Carie, Architecture Funéraire et Culture carienne VIè-IIè s. av. J-C*, (2009).

Strabon, *Geographika*, çev. A. Pekman, İstanbul, (2000).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Zeynep Ç. ÖĞÜN	Prof.Dr.Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ ve SANAT TARİHİ
ARKEOLOJİ
DEMİR ÇAĞI
Kariahlılar
Sanat, Yazı, Dil ve Din

Doç.Dr.Zeynep Çizmeli ÖĞÜN

KASIM- 2009
ANKARA

1.6.6.2. Sanat, Yazı, Dil ve Din

Anahtar Kelimeler: Karca, bilingue, Zeus Karios

Karia bölgesine ait karakteristik yapılardan ilki bulunan ve M.Ö. VIII – VII. yy.'lara tarihlenen tümülüs mezarlardır. Bunlar Lydia tümülüsleri gibi taş bir mezar odası ve bu odaya ulaşan dromosdan oluşmaktadır. Bu yapılar Myken tholos mezarlarına benzemekte ve Karia'nın M.Ö. II. binde Akhalar ile olan ilişkisine işaret etmektedir. Bodrum yakınlarındaki Müskebi'de önemli bir Akha yerleşmesinin nekropolisine rastlanmış, burada M.Ö. XV – XIII. yy.'lar arasına tarihlenen Miken seramikleri ele geçmiştir. Karia'da bulunan kaya mezarları ise geleneksel Yunan mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bölgenin en ünlü yapısı olan Mausolleum ise hem Lykia hem de Ion sanatlarına ait unsurlar barındırmaktadır.

Karların ve olasılıkla Leleg'lerin kullandığı dil Karca henüz tam anlamıyla çözülememiştir. Alfabeti Fenike alfabesine benzer ve yazılar okunabilmekte, fakat tam anlamıyla anlaşıl原因amamaktadır. Kökeni ile ilgili iki farklı görüş öne sürülmüştür: Bunlardan birincisi Lydce ve Lykce gibi otokton ve Hint-Avrupalı bir dil olmadığıdır. Diğeri ise komşu bölgelerdeki gibi, Hint-Avrupa kökenli eski bir Anadolu dili olduğudur. M.Ö. IV. yy'a kadar Karca'nın yaygın olarak kullanıldığı sanılmaktadır hatta bir süre kadar daha Yunanca ile birlikte kullanıldığı biliniyor. Hem Anadolu'da birçok antik kentlerde ve Milas yakınındaki Sinuri kutsal alanında hem de Mısırda paralı asker olarak bulunan Karların bıraktığı 100 kadar grafiti ve kısa yazılar da bu yazının çözülmesine pek fazla katkı sağlamamıştır. Fakat 1981 yılında Mısır'da ve 1996'da Kaunos'ta bulunan ve Karca-Yunanca dillerindeki "bilingue" yazıt Karca'nın deşifre edilmesi konusunda yeni ufuklar açmaktadır

Karialıların en önemli dinsel merkezlerinden biri Mylasa'da, Herodotos'un Karia Zeus'u olarak adlandırdığı ve Yunan mitolojisinin aksine bir savaş tanrısı olarak bilinen baş tanrı Zeus Karios'a ait kutsal alan bulunmaktadır. Karia'nın tanrıçası ise Hekate'dir.

Ayrıca Karialılar, Miletos yakınlarında, Latmos dağında, Selene'nin aşığı olan Endymion'a tapınılmaktadır.

Foto 3: 1996 yılında Kaunos'ta bulunan "Bilingue" (Prof. Dr. Cengiz Işık'ın Arşivi)

Kaynak:

Bean, G., *Turkey Beyond the Maender*, (1971).

Frei P. – Marek, Chr. “*Die karisch-griechische Bilingue von Kaunos. Eine zweisprachige Staatsurkunde des 4. Jh. s v. Chr.*”, *Kadmos* 36, 1997 1 vdd. .
Herodotos, Herodot Tarihi, çev. M. Ökmen, (2004).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Zeynep Ç. ÖĞÜN	Prof.Dr.Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ ve SANAT TARİHİ

ARKEOLOJİ

DEMİR ÇAĞI

Aioller

Şehirler ve Mimari

Sanat, Yazı, Dil ve Din

Doç. Dr. Musa KADIOĞLU

KASIM- 2009

ANKARA

1.6.7.Aioller

Anahtar Kelimeler: Aiolia Bölgesi, 12 Aiol Kenti

M.Ö. 11 yüzyılın sonlarına doğru kuzey Yunanistan'ın Thesalia ve Boiotia bölgelerinden küçük gruplar halinde göç eden Aioller, Lesbos (Midilli) Adası ve Tenedos (Bozcaada) ile Batı Anadolu'nun kuzey kesimine yerleşmişlerdir. Adını Eski Yunanca'nın Aiollehçesini kullanan Aiollerden alan Aiolia/Aiolis Bölgesi, kuzeyde Mysia, güneyde Ionia, doğuda Lydia, batıda Ege Denizi ile sınırlıdır. Erken dönemlerde bölgenin güney sınırı İzmir Körfezi'nin doğusunda bir Aiol kenti olan ve daha sonra Ionia'ya dahil edilen Smyrna'ya kadar uzanıyordu. Smyrna'nın (Eski İzmir/Bayraklı) Ionia bölgesine katılmasının ardından, bölgenin güney sınırını Hermos (Gediz) Irmağı, kuzey sınırını ise Pitane (Çandarlı) ile Kaikos (Bakırçay) Irmağı, iç kesimlerdeki sınırını ise Yunt Dağı ve hemen güneyindeki Sardene (Dumanludağ) Dağı oluşturmaktadır.

12 Aiol kenti, M.Ö. 8 yüzyılın sonlarında Kyme (Aliağa Körfezi) çevresinde bir konfererasyon altında birleşmişlerdir. Bu birliğin siyasal öneminden çok dinsel önemi bulunmaktaydı. Ortak kült alanı Gryneion'daki Apollon kutsal alanı olan kent devletleri; Kyme (Aliağa), Larisa (Buruncuk), Neonteikhos (Yanıkköy), Temnos (Görece), Killa, Notion (Ahmetbeyli), Aigiroissa, Pitane (Çandarlı), Aigai (Köseler Kalesi), Myrina (Birkitepe), Gryneion (Temaşa Burnu) (Herodotos, I,149,151) ve 12. Kent de Smyrna(Eski İzmir/Bayraklı)dan oluşmaktaydı. Ancak bu kentlerden Smyrna daha sonra Ionia Bölgesine dahil edilmiştir. Antik dönem yazarlarından Strabon bu kentlerden Kyme'yi bölgenin en önemli kentlerinden biri olarak tanımlamaktadır. (Strabon, XIII, III,6).

Aioller, M.Ö. 8.yüzyıldan itibaren Lesbos'tan yola çıkarak Troas kıyıları ve içlerinde de koloniler kurmuşlardır. Bu koloni kentler arasında Ilion (Hisarlık), Sigeion (Yenişehir), Skepsis (Kurşunlu), Neandreia (Kayacık) ve Assos (Behramkale) ile Lamponia (Kozludağ) ilk akla gelen kentleri oluşturmaktadır.

Aioller, Lydia ve Pers saldırılarına karşı koymuşlarsa da, M.Ö. 6. Yüzyılın ortalarında tümüyle Kral Kroisos'un egemenliğini tanımışlardır. Lydia Krallığının yıkılışını izleyen yıllarda Pers İmparatorluğuna bağlanan ve satraplık sistemine dahil edilen bölge, M.Ö. 499 yılındaki Ionia ayaklanmasına katılmış, ancak M.Ö. 494'te Pers baskısına boyun eğmek zorunda kalmıştır. M.Ö. 480 yılında ise Pers İmparatoru Kserkses'in Yunanistan seferine 60 gemilik bir donanma ile katılmışlardır. M.Ö. 499-334yılları arasında Pers boyunduruğundan kurtulmak için zaman zaman Atina ve Sparta kentlerinin yanında yer alsalar da, kalıcı bir başarı elde edememişlerdir. M.Ö. 334'de Büyük İskender'in M.Ö. 305'te Antigonos'un, M.Ö. 301'de Lysimakhos'un ve M.Ö. 281'de de Seleukos'un idaresine giren bölge, M.Ö. 228 yılından sonra da Pergamon (Bergama) Krallığı'nın denetimine girmiştir. M.Ö. 190 yılında Romalılar ve Seleukos Kralı III. Antiokhos arasında, Magnesia yöresinde gerçekleşen savaştan sonra M.Ö. 188'de yapılan Apameia Barışı ile bölge Romalılar tarafından Bergama Krallığına bırakılmış, M.Ö. 133 yılındaki vasiyet üzerine de Roma İmparatorluğuna dahil edilmiştir.

Kaynak:

Bean, G., *Eskiçağ'da Ege Bölgesi*, (Çev. İ. Delemen), (1977)

Hommond, N.G.L., *A History of Greece to 322 B.C.* (1967)

Kirsten, E., "Aiolis", *Kleine Pauly* (1964) 180-183

Sevin V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, (2001)

Tekin, O., *Eski Yunan Tarihi*, (1998)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Musa KADIOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.7.1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: Aiol bölgesi kentleri, Aiol başlık

Anadolu'nun oldukça dar bir kıyı şeridinde kurulmuş olan bölgenin kentleri arasında Pitane (Çandarlı), Gryneion (Temaşe Burnu), Myrina (Birkitepe), Kyme (Namurt Limanı), Aigai (Köseler Kalesi), Larisa (Buruncuk), Neonteikhos (Yanikköy), Temnos (Görece), Killa (?), Aigirossa (?), Eleia (Zeytinbağ), Smyrna (Eski İzmir/Bayraklı), Itale, Posideia, Parparon/Perine yer almaktadır. 12 Aiol kentinden olan Smyrna M.Ö. 7. Yüzyılın başlarından önceki bir tarihte İonya'ya dahil edilmiştir. Ayrıca Aiollerin yerleşmiş oldukları Lesbos (Midilli) Adası'ndaki en önemli kentler, Mytiline ve Methymna'dır. Mytiline ve Methymna dışında Lesbos Adası'ndaki diğer Aiol kentleri de, Antissa, Eresos ve Pyrrha'dır.

Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Aiolia Bölgesi'nde Smyrna (Eski İzmir/Bayraklı) kentinde yapılan kazılardan ele geçen buluntuların yardımıyla, Yakındoğu ürünü olan eserlerin M.Ö. 7. Yüzyıl başlarından itibaren bölgede tanınmaya başladığını ileri sürmektedir. Ayrıca Dor Mimari düzeni, sütunlar ve sütun başlıklarının Mısır; Aiol başlıkları, İon sütun ve sütun kaideleri ile kymation, palmet gibi mimari öğelerin de, Fenike ve Hitit etkisinde olduğunu belirtmektedir. Aiol başlıkları ve başlık parçaları Smyrna (Eski İzmir/Bayraklı), Neandria (Ezine), Larisa (Buruncuk), Aigai (Köseler Kalesi), Lesbos (Midilli), Mytiline, Klopedi-Erassos, Thasos, Delos ve Paros adalarında ele geçmiştir. W.B. Dinsmoor ve E. Akurgal Aiol düzeninin daha erken oluşu, aynı bezemeleri kullanmış olmaları ve özellikle Kıta Yunanistan'da ele geçen bazı başlıkların geçiş dönemi özelliği taşıması nedeni ile bu başlığın İon Başlığının prototipi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe karşılık B. Wesenberg ve R.V. Nicholls, Aiol başlığının kökeni konusunda Mısır'ın değil, Minos-Myken başlık tiplerinin etkili olduğunu savunmaktadır. Bu başlık, yaprak dizili bir kaide üzerinde dikey olarak duran iki büyük volüt ve bu volütlerin arasını dolduran ve üstü abaküs gibi taşıyıcı kısmı teşkil eden gösterişli bir palmetten oluşmaktadır. Aiol başlığı, tıpkı İon başlığında olduğu gibi iki cepheye sahiptir. Volütlerin tam altında torus bulunmaktadır. Aiol başlığı, dikey volütlerden başka bir de yaprak dizisine sahiptir. Ancak yaprak dizisinin özellikle Aiolos bölgesinde bulunan örneklerde başlığın neresinde ve ne şekilde yer aldığı da tartışmalıdır.

Kaynak:

Akurgal, E., *Eski Çağda Ege ve İzmir*, (1993).

Akurgal, E., *Eski İzmir Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı I*, (1997).

Betancourt, P.P., *The Aeolic style in architecture: a survey of its development in Palestine, the Halikarnassos peninsula and Greece 1000-500B.C.*, (1993).

Cook, J.M.-Nicholls, R.V., *Old Smyrna Excavations: The Temple of Athena. The Annual of the British School at Athens, Supplementary Vol.30.*, (1998).

Dinsmoor, W.B., “The Aolic Capitals at Delphi” *American Journal of Archaeology*, XXVII, (1923), 164-173.

Er, Y., *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, (2004).

Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, (2001).

Wesenberg, B., *Kapitelle und Basen*, (1971).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Musa KADIOĞLU	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.7.2. Sanat, Yazı, Dil ve Din

Anahtar Kelimeler: Aiol Seramiği, Aiol Lehçesi

Aiolia Bölgesi'nde yapılan arkeolojik kazılar, bölgenin sanatsal faaliyetleri hakkında az da olsa bilgi edinmenizi sağlamaktadır. Aioller, kuzeybatı Anadolu'ya yerleşmeleri ile birlikte gri seramik türünü Lesbos ve Troia'dan öğrenip benimsemiş, bu geleneği yerleştikleri bölgede uygulamışlardır. Literatüre Gri Aiol seramiği olarak geçen bu seramikler, Pitane'de (Çandarlı), Smyrna'da (Eski İzmir/Bayraklı), Gryneion'da (Temaşa Burnu) ve bir Ion kenti olan ancak Aiolia Bölgesi'nde yer alan Phokai'da (Eski Foça) ele geçmiştir. Smyrna, Kyme, Pitane, Larisa kentlerinde ele geçen heykeltraşlık eserler ile ortaya çıkarılan tapınaklar ve mimari kalıntılar da bölgenin sanatsal etkinliğini kanıtlamaktadır.

M.Ö. 750-700 yıllarında Aiollerin destan üretme dönemini sürdürmeleri, insanlık tarihinin en büyük yazın eseri olan İlyada'nın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Homeros birbirinden ayrı olan üç destanı Troia Savaşı, Helena'nın kaçırılışı ve Akhilleus'un öfkesi adlı üç konuyu bir araya getirerek bu eserini yaratmıştır. Aiol ve İon lehçelerinin karışımından oluşan bu destanın bu iki lehçeyi de kullanan Smyrna'da derlendiği kabul görmektedir. Aiol lehçesi, Yunan diline en yakın lehçe olarak kabul edilmektedir. Bu lehçe Anadolu'daki Aiol kolonilerinde, Smyrna'nın kuzeyinde, Hellespontos'ta; Yunanistan'daki Boiotia'da, Thessalia'da ve Lesbos adasında konuşulmaktaydı. Aiolia epos ve mitoloji yazarlarının yanı sıra düz yazı türünün de yurdu olmuştur. M.Ö 7. ve 6. yy'da yaşayan ozanların büyük bir çoğunluğu Aiolia kökenlidir. Hellen yazınının ünlü kadın ozanlarından olan Sappho (M.Ö 630-560) ile Aiol lehçesinin en büyük ozanlarından Alkaios da (M.Ö 630-560) Aiolia'lı ozanlar arasında sayılabilir.

Hellenlerde din, aristokrat sınıfının bir yaratımıdır. Bir kralın yanında yaşayan soylular baş tanrı Zeus'un emrindeki tanrıları anımsatmaktadır. Hellen dini antropomorftur yani tanrılar insan kılığındadır ve insanlar gibi iyi ve kötü işler yaparlar. Ancak son söz, baş tanrı Zeus'undur. Tanrıların insanlardan tek farkı ise, ölümsüz olmalarıdır. Din ve mitolojik konularda Hellenlerin Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'nun etkisinde kaldıkları görülmektedir. Aiolia Bölgesi'nde yapılan kazılar ve araştırmalar özellikle Tanrıça Athena'ya adanmış tapınakların yoğun olduğunu göstermektedir. Bu durum, Tanrıça Athena'nın Aiolia ve Troia Bölgesi'nin başlıca tanrısı olmasıyla açıklanabilir.

Kaynak:

Akurgal, E., *Eskiçağda Ege ve İzmir*, (1993).

Bayne, N.P., *The Grey Wares of North-Western Anatolia in the Middle and Late Bronze Age and The Early Iron Age and Their Relation to the Early Greek Settlements, Asia Minor Studien 37*, (2000).

Boehlau, E. - Schefold, K., *Larisa am Hermos I*, (1940).

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Orhan BİNGÖL	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
İONLAR

Prof. Dr. Orhan BİNGÖL

2009

ANKARA

1.6.8. İonlar

Anahtar Kelimeler: İonia

Miletos'un güneyindeki Poseidon Burnu'ndan bugünkü Gediz (Hermos) Nehri'ne değin uzanan kıyı şeridi ile Samos (Sisam) ve Khios (Sakız) adaları İonia Bölgesi olarak adlandırılmaktadır.

Antik kaynaklar ve arkeolojik veriler İonların Anadolu'ya M.Ö. 12. yy.'ın sonlarıyla birlikte göç ettiğini ortaya koymaktadır. Batı Anadolu'da bulunan ve Protogeometrik Geometrik Dönem'e tarihlendirilen seramik buluntuların en erkeni M.Ö. 12. yy.'ın sonunu işaret etmektedir ki, bu nedenle bölgeye göçlerin M.Ö. 1150-1050 yılları arasında olduğu kabul edilebilir. Efsaneye göre Atina Kralı Kodros'un oğulları önderliğinde başlayan bu göçler kuşaklar boyu sürmüştür.

Karanlık Çağlar olarak tanımladığımız ve yazılı belgelerin sustuğu bir dönemde bölgeye göç eden İonlar, ilk olarak kıyı bölgelere ardından da iç bölgelere yerleşmeye başlamışlar ve siyasal, sosyal, kültürel alanlarda büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir.

Tüm Greklerin siyasal yaşamları için son derece önemli olan ve Polis adını taşıyan ilk kent devletleri M.Ö. 9. yy.'ın ortalarına doğru burada kurulmuş ve önceleri krallıkla yönetilen kentler sonrasında aristokrasi, M.Ö. 7. yy'a doğru ise ilkel bir demokrasi ile yönetilmişlerdir.

Hiç şüphesiz bu kentlerin kaydettiği en büyük ilerleme, 12 İon kentinin "Panionion" adı verilen dini ve siyasal nitelikte bir konfederasyon kurmalarıdır. Poseidon Helikonios'un himayesindeki bu birliğin toplantı yeri Samsun (Mykale) Dağı'nın eteğindeki bugünkü Güzel Çamlı yöresindedir. Bu birlik sayesinde İonia kültürü, tüm Yunan kültürleri arasında zirveye ulaşmış ve bu konumunu M.Ö. 5. yy.'a kadar korumuştur.

M.Ö. 8. yy.'da başlayan kolonizasyon hareketlerine kendi nüfuslarına yetecek toprakları olan ve vadiler sayesinde İç Anadolu ile ticari ilişkileri bulunan Batı Anadolu kentleri özellikle de İonlar önceleri ilgisiz kalmışlar ve kolonizasyona ancak M.Ö. 7. yy.'ın ilk yarısı ile katılmışlardır. İonia kentlerinden Miletos kolonizasyon hareketlerinde öncü kentlerden biri olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Karadeniz kıyılarında Sinope (Sinop), Amisos (Samsun) ve Trapezos (Trabzon) gibi önemli koloni kentleri bu dönemde Miletoslular tarafından kurulmuştur.

M.Ö. 7. yy.'ın son çeyreğinden itibaren Lidya Krallığı'nın kontrolü altına giren bölge, M.Ö. 546'da Lidya Krallığının yıkılmasıyla birlikte Pers Egemenliği altına girmiştir. Tarihte "İonia İhtilali" olarak bilinen ve Kıta Yunanistan'ın yükselen gücü Atina'nın da yardımlarıyla Miletos'un önderliğinde Pers egemenliğine karşı başlatılan isyan, M.Ö. 494 yılında Lade adası açıklarında yapılan deniz savaşı sonrasında bastırılmış ve Miletos'un yakılıp yıkılmasıyla sonlanmıştır.

M.Ö. 334 yılında III. Alexandros'un (Büyük İskender) hâkimiyetine giren bölge, onun ölümü ardından komutanları tarafından kurulan Seleukos hanedanlığı ve onun ardından da Bergama Krallığına bağlanmıştır. Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyeti ile tüm Bergama Krallığı gibi İonia Bölgesi'de M.Ö. 133 yılında Asia eyaleti olarak Roma'ya bağlanmıştır.

Kaynak :

Akurgal, E., *Ancient civilizations and Ruins of Turkey* (1993), 114-116

Bean, G., *Eskiçağda Ege Bölgesi*, (1997)

Cook J.M., *The Greeks in Ionia and the east* (1963)

Özgüç, T., *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and ist Vicinity in the Iron Age* (1971)

Piotrovskii, Boris, B., *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, 1967.

van Loon, Maurits N., *Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*, 1966.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Orhan BİNGÖL	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.8.1. Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: İonia kentleri ve Mimarisi

Antik kaynaklara göre, M.Ö. 9.yy.'ın başında kurulan İonia birliği bölgedeki 12 kentin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu kentler; kıyı şeridinin güneyindeki Miletos, Myus ve Priene, merkezdeki, Ephesos, Kolophon, Teos ve Lebedos, kuzeydeki Erythrai, Klazomenai ve Phokaia'dır. Kıyıda bulunan kentler dışında İonia'da yer alan ve birliğe dâhil olan ada kentler ise Samos ve Khios'dur. İonia birliğinin kurulmasından çok kısa bir süre sonra ise birliğe 13. kent olarak Smyrna'nın katılmış olduğu bilinmektedir.

M.Ö. 8 - 6. yy.lar arasında Akdeniz havzasında birer ticaret, kültür ve sanat merkezi haline gelen İonia kentleri en aktif dönemlerinden birisini bu dönemde yaşamışlardır. Bu dönemde kentler, dönemin özgür düşünce ve demokrasi anlayışının beraberinde getirdiği eşit yaşam alanlarına olanak sağlayan kent planlamacılığının gelişiminde önemli bir rol üstlenmiş, aynı zamanda da günümüz ideal kent planlamacılığının temelini atacak aşamalar kat etmişlerdir. M.Ö. 5. yy.da birbirlerini dik kesen sokak ve caddelerin oluşturduğu eşit parsellerden meydana gelen kent modelinin, ünlü mimar Hippodamos tarafından Anadolu'da bir İonia kenti olan Miletos'da uygulanmış olması, İonia kentlerindeki kent planlamacılığının ulaştığı aşamayı ortaya koymaktadır. Yaratıcısının adıyla anılan Hippodamik kent planı daha sonra Priene gibi, bölgedeki diğer kentlerde de uygulanmış, Hellenistik ve Roma döneminde ise geliştirilerek tüm Akdeniz dünyasında uygulanan bir kent modeli olmuştur.

İonia bölgesindeki kentler, kent planlamacılığında gösterdikleri atılımları, Arkaik dönemden itibaren özellikle Kıta Yunanistan ve İtalya'da hâkim olan dor düzeni cephe mimarisinden daha estetik bir görünüme sahip olan ion düzeninin gelişim sürecinde de göstermişlerdir. Ephesos'da Arkaik dönemde inşasına başlanılan ion düzenindeki Artemis Tapınağı hem boyutları hem de işçiliğindeki ihtişamı ile Dünyanın Yedi Harikası arasında sayılacak bir başyapıt olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Ephesos dışında yine İonia bölgesi kentlerinden Samos'daki Hera ve Miletos kentinin kutsal yerleşimi olan Didyma'daki Apollon Tapınakları bugün için Anadolu'nun bilinen en büyük tapınakları arasında sayılmaktadır. M.Ö. 4. yy.'da yaşamış mimar Pytheos tarafından yapıldığı bilinen Priene'deki Athena Tapınağı ile Hellenistik dönemde yaşamış mimar Hermeogenes'e atfedilen Teos'daki Dionysos tapınakları ise tüm Akdeniz dünyasını etkisi altına alan ion mimarisinin dönemsel aşamalarında mihenk taşı olmuş yapıtlar olarak İonia'da inşa edilmişlerdir.

Kaynak:

Akurgal E., *Ancient civilizations and Ruins of Turkey*, 1993 (8. baskı), 114-116, 206-222, 139-170.

Bean G., *Eskiçağda Ege Bölgesi*, 1997 (2. baskı).

Cook J.M., *The Greeks in Ionia and the east*, 1963.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Orhan BİNGÖL	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.8.2. Sanat, Yazı, Dil ve Din

Anahtar Kelimeler: Sanat, yazı, dil ve din

İonia kentlerinin, özellikle M.Ö. 7.yy'dan itibaren orientalizan seramik ve M.Ö.6 yy'da ise Kıta Yunanistan etkisinde üretilen siyah ve kırmızı figür seramik yapımı üretim merkezleri arasında yer almaları seramik yapımı ve vazo ressamcılığında ulaştıkları başarıyı ortaya koymaktadır. Yine aynı dönemde Ephesos, Miletos, Samos gibi İonia kentleri, kendi stil özelliklerini yansıttıkları serbest heykeltıraşlık eserlerinde Kıta Yunanistan'daki meslektaşları ile yarışacak duruma gelmişler ve yontu sanatının gelişiminde de önemli rol oynamışlardır. Serbest heykeltıraşlık eserlerinin yanı sıra mimariye bağlı heykeltıraşlık eserlerinde de yeteneklerini sergileyen İonialı heykeltıraşlar en önemli eserlerini Arkaik dönemde Ephesos Artemis Tapınağı kabartmalı sütunlarında sergilemişlerdir. M.Ö.7. ve 6. yy.'da olduğu gibi Hellenistik ve Roma döneminde de İonia kentlerinde seramik üretiminin ve heykeltıraşlık okullarının faaliyetlerinin devam ettiği bilinmektedir.

İonialılar, kentlerinin kuruluşunda rol oynadıklarına inandıkları tanrı ve tanrıçalar için kent merkezlerinde tapınaklar, sunaklar, kutsal alanlar inşa etmişlerdir. Bu tanrı ve tanrıçalar bezen dönemin siyasi ilişkilerine bağlı olarak kökenleri Anadolu dışından olan tanrılar arasından seçilmiştir. Örneğin tanrıça Athena'yı Priene, tanrıça Hera'yı ise Samos baş tanrı olarak seçmiş ve kutsal alanlar inşa etmişlerdir. Ancak bu kentlerin aksine Ephesos gibi diğer bazı İonia kentleri ise Neolitik dönemden beri Anadolu'da var olan ana tanrıça kültü geleneğini devam ettirmiş ve Anadolulu bir tanrıça olarak kabul edilen Artemis'i kentlerinin baş tanrıçası olarak kabul edip tanrıça adına kutsal alanlar inşa etmişlerdir. Anadolulu bir diğer tanrı olarak kabul edilen Apollon için ise Didyma'da Anadolu'nun en büyük tapınaklarından bir tanesi inşa edilmiştir.

Diğer tüm Akdeniz havzasındaki kentlerde olduğu gibi İonialılar da Arkaik dönemden itibaren ion lehçesinde, Grek alfabesi ile oluşturdukları yazıyı kullanmışlardır. Yazının kullanılması ile birlikte bir sanat, bilim ve kültür merkezi olarak tarih sahnesinde yerini alan İonia'da çok sayıda filozof ve edebiyatçı yetişmiştir. Ünlü doğa filozofları Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes İonialıdır. Ayrıca sözlü gelenekten gelen, dünyanın bilinen ilk edebiyatçılarından biri olan, İlyada ve Odysseia'nın yaratıcısı ve derleyicisi ünlü Homeros'un da İonialı olduğu düşünülmektedir.

Kaynak:

Akurgal E., *Ancient civilizations and Ruins of Turkey*, 1993 (8. baskı), 114-116.

Bean G., *Eskiçağda Ege Bölgesi*, 1997 (2. baskı).

Cook J.M., *The Greeks in Ionia and the east*, 1963.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Orhan BİNGÖL	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
DEMİR ÇAĞI
ARKAİK DÖNEM ÖNCESİ ANADOLU(M.Ö. 1200-650)

The logo of Türkiye Kültür Portalı is centered behind the title text. It features a circular emblem with a sunburst at the top and a crescent moon with a star at the bottom. Below the emblem, the text 'Türkiye Kültür Portalı' is written in a serif font.

Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE

2009
ANKARA

1.6.9. Arkaik Dönem Öncesi Anadolu (M.Ö. 1200- 650)

Anahtar Kelimeler: Arkaik Dönem, Anadolu, Kavimler Göçü, Karanlık Dönem.

M.Ö. 2. Binin 2. Yarısından itibaren Anadolu önemli değişimlere sahne olmuştur. Bunlardan ilki M.Ö. 15–14. yüzyıllarda Mikenlilerin Anadolu'ya karşı olan ilgileridir. Bu ilgi neticesinde Batı ve Güneybatı Anadolu ile Anadolu'nun güney kıyılarında ticari ilişkiler ve kolonizasyon hareketleri gelişir. Miken etkinlikleri ve ticaret kolonileri yaklaşık M.Ö. 12. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürürler. Arkaik dönem öncesindeki önemli ikinci gelişme M.Ö. 2. binin son çeyreğinde, yaklaşık M.Ö.12. yüzyıldaki “*kavimler göçü*”dür. Dalmaçya-Arnavutluk bölgesinden kaynaklanan ve “Dorlar” olarak tanımlanan kavmin başlattığı göç dalgası ile oluşan değişim rüzgârları önce Yunanistan'ı sonrasında da Anadolu'yu etkisi altına almıştır. Bu değişim neticesinde Brigler ya da Phryglerin merkezi Anadolu'ya kadar geldikleri ve yerleştikleri bilinmektedir. Yine aynı göç dalgası sırasında Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden kopup gelen göçmenlerden kuzey Yunanistan'dan göçen Aioller Anadolu'nun batı ve kuzey kıyılarına, Orta Yunanistan'dan göçen İonlar batı kıyılarına ve Yunanistan'ın güneyinden Peloponnes yarımadasından göçen Dorlar da güneybatı kıyılarına gelerek yerleşmişlerdir.

Kavimler göçünün Anadolu'daki ilk büyük etkisi kuşkusuz Hitit devletinin yıkılmasıdır. Bu göçünün etkisiyle M.Ö. 1195–1190 yıllarında Hitit kaynaklarının artık sustuğu bilinmektedir. Aynı süreçte Anadolu'da önemli bir siyasi ve güç merkezi olan Troia kenti de tahrip olmuştur. M.Ö. 1200'lerde bu büyük göç dalgasının ardından Anadolu'nun yaklaşık 400 yıl sürecek bir sessizliğe gömüldüğü düşünülmüştür. Henüz yeterince arkeolojik bulgularla aydınlığa kavuşturamadığımız ve “*Karanlık Dönem*” olarak adlandırılan M.Ö. 1200–800 yılları arasındaki süreç içinde Anadolu'da iskânın ve yaşamın devam ettiği günümüzde özellikle Orta ve Batı Anadolu'da sürdürülmekte olan arkeolojik araştırmalarla ortaya konulmaya başlanmıştır. Gelecekteki arkeolojik araştırmalar “Karanlık Dönem” olarak tanınan dönemin aydınlanmasına daha fazla olanak tanıyacaktır.

Anadolu'da M.Ö. 2.binin sonu ile 1.binin yaklaşık ilk yarısını içine alacak olan Karanlık dönem ile onu takip eden Geometrik dönem kendi içerisinde çeşitli evreler ile anılmaktadır. Genelde M.Ö. 1200–800 yılları arasındaki zaman aralığı tüm Anadolu için “*Karanlık Dönem*” olarak kabul görülürken Anadolu'nun batısında bu süreç M.Ö. 1200–1050 yılları arası olarak kabul edilmiştir. M.Ö. 1050–875 yılları arasındaki evre *Protogeometrik*, M.Ö. 875–675 yılları arası *Geometrik* ve M.Ö. 675–640 yılları arasındaki süreç de *Subgeometrik* olarak anılmaktadır. M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreği ile 7. yüzyılın ilk yarısı arasındaki zaman aralığı aynı zamanda *Oryantalizan Dönem* olarak da tanınmaktadır.

Anadolu toprakları karanlık dönemden başlayarak Arkaik döneme kadar olan süreçte bir kültürel köprü vazifesini görmüştür. Ege göçleri ile gelen kavimler beraberlerinde getirdikleri gelenek, inanış, kült, politik idare, sanat anlayışı ile Anadolu'nun kültürel zenginliğine önemli katkılar sağlamışlardır. Ancak M.Ö. 1200–1050 arasında Lelegler, Pelasglar gibi kavimlerden günümüze ulaşabilmiş arkeolojik bulgulardan yoksun olmamız ve M.Ö. 8.yüzyıla değin göçmen kavimlerin olasılıkla sürekli göçerek yerleşik bir düzene geçmemiş olmaları nedeniyle kavimler göçü sonrası karanlık dönem içindeki ilk arkeolojik verilere ancak M.Ö. 1050'de Batı Anadolu'da kentlerin kurulması ile ulaşabilmekteyiz. Bu durum kuzeybatı Anadolu'da Aiollerin yerleştiği bölgede çok daha sonra M.Ö. 700'ler civarında gerçekleşmektedir.

Kaynak :

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları* (1987)

Akurgal, E., *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987)

Akurgal, E., *Eski İzmir I, Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı* (1993)

Lloyd, S., *Türkiye'nin Tarihi* (çev. E. Varinlioğlu) (1998)

Işık, F., “*Protogeometrik Yontucuklar Işığında Ege Göçlerinin Niceliği ve İonia Kültür Kimliği Üzerine*”, Patronus, Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı, Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65.Geburtstag (ed. E.Öztepe-M.Kadioğlu) (2007), 203-216

Işık, F., “*Ex Oriente Lux” Güneş Doğudan Doğar” Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları* (ed. B.Can-M.Işıklı) (2007), 55-68

Mansel A. M., *Ege ve Yunan Tarihi* (1988)

Schwertheim E., *Kleinasien in der Antike, Von Hethitern bis Konstantin* (2005)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç Dr. Erhan ÖZTEPE	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.9.1. Protogeometrik ve Geometrik Dönem (M.Ö. 1050-675)

Anahtar Kelimeler: Arkaik Dönem, Anadolu, Protogeometrik Dönem, Geometrik Dönem, submiken seramikleri, mimari, heykeltıraşlık.

Ege göçleri olarak adlandırılan kavimler göçü sonrası Anadolu'ya gelen göçmen grupları, Anadolu topraklarında üç önemli toplanma ve kült merkezi oluşturmuşlardır. Dorlar, Knidos (Datça) Yarımadasında Triopion adıyla bilinen bir alanda, Apollon Triopos kült ve toplanma alanını oluşturmuşlardır. Günümüzde beşinin yeri bilinen altı önemli kentin (Knidos, Ialysos, Kamiros, Kos ve Lindos) burada Apollon oyunları düzenledikleri bilinmektedir. Aioller, Aliağa Körfezi içinde yer alan Gryneion'da (Yenişakran) onbir Aiol şehrinin kült merkezi olan bir Apollon kült alanı oluşturmuşlardır. Batı Anadolu'da bilinen en önemli kült ve toplanma merkezi, İonlar tarafından Mykale (Dilek) Yarımadasında Panionion adı ile kurulmuştur. Oniki İon şehri tarafından tanınan bu alanda Poseidon'a ait bir kült alanı bulunmaktaydı ve M.Ö. 1086–1085 yıllarında burada bir kült birliği tesis edilmişti. Her yıl bayram düzenlenen kült alanında Poseidon'a bir boğa kurban edilmekteydi.

Karanlık dönem olarak adlandırılan süreçte mimari ile ilgili bilgilerimizin büyük çoğunluğunu Bayraklı kazılarında elde edilen bulgulara borçluyuz. Göçler sonrası Anadolu'da planı ve tarihi kesin olarak bilinen en eski ev, tek odalı ve kerpiç duvarlı olup M.Ö. 925–900 yıllarına tarihlendirilen Protogeometrik evreye ait “oval” evdir. M.Ö. 750–650 yıllarına tarihlendirilen “Tholos”, dörtgen, oval plana sahip evler ile Subgeometrik döneme ait çok odalı evler Anadolu'da bilinen ev tipleridir.

Dini mimari açısından önceleri açık hava kült alanları şeklinde olması muhtemel kutsal alanlarda sunaklar yer almaktaydı. Geometrik dönem sonuna doğru sunakların yanı sıra kült heykellerini de korumak amacıyla kült yapıları inşa edilmiştir.

Heykeltıraşlık bağlamında Geç Geometrik dönemin sonu ya da Arkaik dönemin başına kadar Anadolu'da daha ziyade küçük boyutlu heykeltıraşlık eserleri bilinmektedir. Ancak M.Ö. 8–7 yüzyıllarda az sayıda çarkta çekilmiş gövdeleri olan pişmiş toprak heykelcik ile kapların hayvan ya da insan başı biçimli protomları bilinen heykeltıraşlık eserleridir. Anadolu eserlerini Ege Dünyasındaki çağdaşı eserlerden ayıran en önemli özellikler, figürlerin vücut bölümlerindeki organik bağ, doğallık ve canlılıktır.

Az sayıda mimarlık ve heykeltıraşlık yapıtının yanında seramik örnekleri bakımından M.Ö. 1050–650 yılları arası daha zengindir. Batı Anadolu'da M.Ö. 1.binin başlangıcında tek renkli gri seramik ile birlikte Bayraklı ve Miletos'ta gün ışığına çıkarılan Protogeometrik kaplar, bu süreçteki en erken seramik bulguları oluşturmaktadırlar. Geometrik dönemin sonuna doğru ve Subgeometrik evrede seramik örnekleri çoğalmaktadır.

Submiken seramikler yerini M.Ö. 1100 yılında ortaya çıkan ve M.Ö. 900 yılına kadar görülen Protogeometrik dönem seramiklerine bırakmıştır. Yeni bir üslup olarak ortaya çıkan Protogeometrik üslupta kapların açık renkte dış yüzeyi kahverengimsi siyah parlak bir boya ile yatay şeritler veya frizlere ayrılmakta; bu şeritlerin içerisi sayıları fazla olmayan düz hatlar, iç içe geçmiş daireler ve dalgalı hatlarla doldurulmaktaydı. Kulplar arasında konsantrik daireler, dairelerin içerisinde yer alan dama tahtası motifi ve kabın altında yer alan paralel şeritler tipik bezeme motifleridir. Şematik olarak işlenmiş küçük at tasvirlerine ise çok seyrek rastlanmaktadır. Bezeme ile kap biçimi arasında tam bir uyum sağlanmıştır. Bu dönemin en

büyük özelliklerinden birisi de alet kullanımınıdır. Kap yüzeyine bezemeler çok uçlu fırçalardan oluşan pergel aracılığıyla yapılmaktadır.

Batı Anadolu'da İonia ve Karia bölgesindeki merkezlerden gün ışığına çıkan Geometrik dönem seramiğinde yeni dönemle birlikte yarım daire motiflerinin yok olmaya başladığı ve meander motifinin karakteristikleştiği görülmektedir. Geometrik üslubun ilk aşamasında kabın zemini tümüyle siyaha boyanmış ve "pencere-metop" yerleşik bir yapı kazanmıştır. Geometrik stil, M.Ö. 9. yüzyılda zirveye erişmiştir. M.Ö. 8. yüzyıldaki hızlı gelişme ile süsleme kuşakları kabın tüm yüzeyine yayılmışlardır. İnsan ve hayvan figürleri repertuvara katılmışlardır. Siluet (gölge) tekniği çizilen figürler geometriktir. Geç geometrik dönemde kopuk meanderler, içleri taralı üçgen ve baklava dizileri, *swastika* (gamalı haç) motifleri en çok sevilen bezekler olmuşlardır.

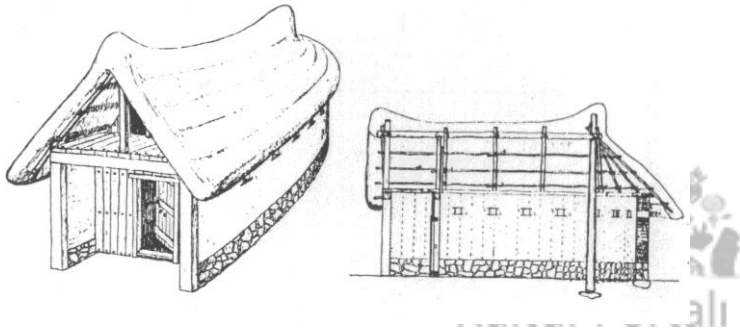

Foto.1 Eski İzmir Geç Geometrik dönem evinin rekonstrüksiyonu (E.Akurgal, Griechische und römische Kunst in der Türkei, 1987, Abb.7)

Foto.2 Geometrik dönem krateri
(C.Özgünel, Karia Geometrik Seramiği, 2006, Lev.XXVIa)

Kaynak:

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları* (1987)

Akurgal, E., *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987)

Akurgal, E., *Eski İzmir I, Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı* (1993)

Coldstream, J.N., *Greek Geometric Pottery: A Survey of 10 Local Styles & their Chronology* (1968)

Desborough, V.R.d`A, *Protogeometric Pottery* (1952)

Işık, F., “*Protogeometrik Yontucuklar Işığında Ege Göçlerinin Niceliği ve İonia Kültür Kimliği Üzerine*”, Patronus, Coşkun Özgünel’e 65. Yaş Armağanı, Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65.Geburtstag (ed. E.Öztepe-M.Kadioğlu) (2007), 203-216

Mansel A. M., *Ege ve Yunan Tarihi* (1988)

Schwertheim E., *Kleinasien in der Antike, Von Hethitern bis Konstantin* (2005)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.6.9.2. Oryantalizan Dönem (M.Ö. 640-600)

Anahtar Kelimeler: Arkaik Dönem, Anadolu, Oryantalizan Dönem Seramiği, Oryantalizan Dönem Heykeltıraşlığı, Oryantalizan Dönem Mimarlığı, Kolonizasyon.

M.Ö. 8. yüzyıl Ege havzasında önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Eski dönemlerden itibaren Anadolu'nun doğusu ve Önasya ile ilişkisi bulunan Batı Anadolu'da, özellikle doğu kökenli eserlerin görülmesi sanatta, kültürde ve ticaret hayatında önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doğulu üslupta pek çok eserin Batı Anadolu üzerinden Kıta Yunanistan'a kadar taşınması, özellikle *İonia Sanatının* ortaya çıkışında ve *Hellen Sanatının* şekillenişinde etkili olmuştur. Geç Hitit, Urartu, Asur ve Fenike kökenli sanat eserleri giysiler, giysi kıvrımları, kemerler, saç stilleri gibi detaylarda öncülük etmişlerdir. Pegasus, Chimaira, Grifon gibi karışık mitolojik varlıkların betimlemelerine ilişkin öncüler yine Anadolu'nun güneydoğusunda Geç Hitit eserlerinden tanınmaktadırlar. Başta Aslan figürleri olmak üzere pek çok hayvan betimlemesinin esinlediği kaynağı yine Geç Hitit, Urartu, Asur eserlerinde aramak gereklidir.

M.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak Yunanistan'daki bazı kentlerin, artan nüfus, ekonomik ihtiyaçlar ve ticaret gibi sebeplerden dolayı kolonizasyon hareketine girdiği Anadolu kıyılarında da koloni şehirleri kurdukları görülür. M.Ö. 7. yüzyılda özellikle Lidya Krallığının baskısından ötürü gelişmek için yeni ticari pazarlara ihtiyaç duyan Batı Anadolu kentlerinin, özellikle de İonia bölgesinden Miletos, Phokaia ve Kolophon gibi merkezlerin, Karadeniz kıyılarından Akdeniz kıyılarına kadar uzanan kıyı boyunca koloni şehirleri kurdukları görülmektedir. Miletos kentinin kurduğu koloni şehirleri arasında bugün pek çoğu modern yerleşimler olarak varlıklarını sürdüren Kyzikos (Erdek-Belkız), Kios (Gemlik), Amisos (Samsun), Sinope (Sinop), Kerasos (Giresun), Trapezus (Trabzon) en ünlüleridir. Kolonileri Doğu Akdeniz'in dışına kadar yayılmış olan Phokaia kentinin kurduğu en önemli koloni şehri güney Fransa'daki Massalia (Marsilya) olmuştur.

Geometrik dönemin sonundan Arkaik dönemin içerisine kadar uzanan zaman aralığı içerisinde Doğu kökenli sanat ürünlerinden esinlenilerek *Doğulu üslup* ya da *Oryantalizan stil* olarak adlandırılan seramik türünün ortaya çıktığı bir dönem olan Oryantalizan dönemde özellikle Batı Anadolu'nun *hayvan frizi stili* Doğu Akdeniz havzasında yayılmaya başlamıştır. Hayvan frizi stilini taşıyan örnekler Batı Anadolu'da özellikle Miletos, Ephesos, Erythrai, Bayraklı, Phokaia, Klazomenai, Larissa, Pitane, Myrina ve Daskyleion gibi merkezlerde karşımıza çıkmaktadırlar.

Oryantalizan stilli seramik örnekleri içerisinde aralarında çeşitli geometrik doldurma motiflerinin bulunduğu ve birbiri ardı sıra hareket eden aslan, panter, otlayan geyik figürlerinden oluşan frizlerle bezenmiş dinos, oinochoe, krater gibi kapların yanında geometrik bezeme ya da hayvan figürleri ile dekore edilmiş Oryantalizan stilli tabaklar da önemli yer tutarlar. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına doğru ortaya çıkan kuşlu kâseler de dönemin en güzel eserleri arasında sayılırlar.

Heykeltıraşlık eseri olarak bu dönemde çoğunlukla fildişi, bronz ya da pişmiş topraktan yapılmış küçük boyutlu heykelcik türünde eserlerle karşılaşmaktadır. Bu eserlerin yanı sıra Oryantalizan etkili pişmiş topraktan insan başı biçimli protomlar da Fenike, Hitit, Asur ya da Urartu örneklerinden yola çıkılarak üretilmişlerdir.

Mimarlık örnekleri açısından Oryantalizan dönemin içerisinde Anadolu'da araştırmalar

sonucunda elde edilen bulgulara göre çok geniş ve lüks olmayan birkaç odalı taş temel üzerine kerpiçten yapılmış olan yapılar ev olarak kullanılmaktaydı. Evlerin önünde genelde bir avlu yer almaktaydı. Avlu hem aydınlatma hem de yemek pişirme işinin yapıldığı yerdir. Dinsel mimari yapıları arasında M.Ö. 7. yüzyılda Bayraklı ve Erythrai gibi merkezlerde tapınakların inşa edilmiş olduğu bilinmektedir.

Foto.1 Erken Oryantalizan Dönem Oinochoe
Miletos (E.Akurgal, *Griechische und römische Kunst in der Türkei*, 1987, Taf.5)

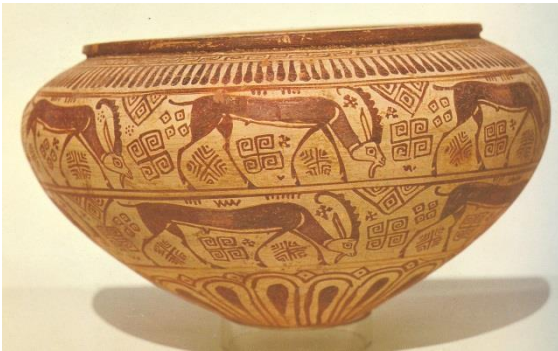

Foto.2 Orta Oryantalizan Dönem Dinos
Pitane-Çandarlı (E.Akurgal, *Griechische und römische Kunst in der Türkei* 1987, Taf.4a)

Kaynak:

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları* (1987)

Akurgal, E., *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987)

Akurgal, E., *Eski İzmir I, Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı* (1993) Mansel

A. M., *Ege ve Yunan Tarihi* (1988)

Schwertheim E., *Kleinasien in der Antike, Von Hethitern bis Konstantin* (2005)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE	Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA	